

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infokorralduse õppekava

Merle Hirv

**Tsensuur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905)
eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel**

Lõputöö

Juhendaja: Ene Selart, MA

Tartu 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1 TEOREETILINE JA KONTEKSTUAALNE RAAMISTIK	6
1.1 Tsensuuri mõiste	6
1.2 Tsensuuri ajaloo	7
1.3 Sajandivahetuse tsensuur eesti ajakirjanduses	9
1.4 Ajakirjandus ja sõjatsensuur Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905	11
1.5 Uurimisküsimused	14
2 METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	16
2.1 Lõputöös kasutatav uurimismeetod	16
2.2 Lõputöö valim	18
3 ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST	21
3.1 Sõjategevusega seonduv sisu	23
3.2 Lahinguvälja ümbritsevate kohalike olude kirjeldused	29
4 JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	32
4.1 Uuringu tulemuste järeldused	32
4.2 Meetodi kriitika ja soovitused edasiseks uurimistööks	34
KOKKUVÕTE	36
SUMMARY	38
KASUTATUD KIRJANDUS JA PERIOODIKA	40
Kirjandus	40
Ajakirjandus, perioodilised väljaanded	42

SISSEJUHATUS

Käesoleva lõputöö eesmärgiks on uurida, millest rääkisid Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) kirjutatud ja eesti ajakirjanduses avaldatud rindel viibinud eestlastest kirjasaatjate (sõdurid, ohvitserid ja arstid) kirjad ning kuidas oli nende kirjade sisu vastavuses teadaolevate tsensuurireeglitega. Tsensuuri võib käsitleda kui riigivõimu sekkumist infotarbimisse ja katset piirata info kättesaadavust ning teabe elanikkonnale edastamise reguleerimist. Nimetatud ajaperioodil kehtis Eesti alal ajalehtedele eeltsensuur ning sõjaolukorras rakendati Tsaari-Venemaal ajakirjandusele lisaks veel eritsensuuri reegleid. Infoteaduste seisukohast võib järgnevat tööd pidada katseks uurida infoedastamise riikliku reguleerimise väljendumist möödunud sajandi alguse eesti ajakirjanduses. Käesolev lõputöö on põhjalikum edasiarendus seminaritööle *Tsensuur Eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905)* (Hirv, 2018).

Tsaariaegne tsensuur kujutas endast eelkõige ametivõimude järelevalvet trükiste ja isikliku kirj vahetuse üle, takistamaks või piiramaks võimude jaoks ebasoovitavate või kahjulike mõjudega informatsiooni või andmete levikut. Peamiselt oli sel keelav ülesanne, kuid oluline oli ka riigivõimule oluliste tekstide levitamine (Paatsi ja Metste, 2016: 8). Eesti ajakirjanduse ajaloo uurimisel on tsaariaegse ajakirjanduse kontekstis senini rohkem analüüsitud 1905. aasta 17. oktoobri manifestiga välja kuulutatud sõnavabaduse mõjusid ühiskonnale ja sellele peagi järgnenud järeeltsensuuri rakendumist ajakirjandusele 24. novembril (Lauk, 1989). Vähem on teada eelneva perioodi tsensuurioludest ehk tsensuuri topeltrakendumisest Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) ilmunud ajalehtedes, st kuidas tsaarivõimud reguleerisid sõjast saadetud informatsiooni jõudmist elanikkonnani.

Eestis on tsensuuri küll uuritud, kuid puudub süstemaatiline ülevaade selle toimimisest läbi ajaloo (Paatsi ja Metste, 2016: 9). Ajaloolane Ea Jansen (2000: 43-44) märgib lausa, et „Eestis puuduvad seni suuremad ja üldistavamad laadi käsitlused, mis suudaksid anda tervikpildi tsensuurist kui süsteemist ja selle mõjust Eesti kirjasõnale eri ajaloojärkudel“. Selle põhjuseks võib muuhulgas pidada piisava hulga algmaterjalide vähest säilimist, mille põhjal saaks jälgida tegelikke kustutusi tekstidest (Jansen, 2007: 202). Arhiivides leidub palju läbi uurimata materjali eestikeelse trükisõna tsenseerimisest, seda eriti Peterburis ja Riias (Paatsi, 2016: 343). Nende allikmaterjalide

uurimisega on tegelenud nii Sergei Issakov (1971), Malle Salupere (1998), Tiiu Reimo (2016), Ea Jansen (2000), Vello Paatsi (2016) kui ka mitmed teisedki. Arvukalt on ilmunud sisukaid lühiuurimusi ja tsensuurimaterjalide tutvustusi 19. sajandi kohta, mis aitavad kaasa tsenseerimise mõju ja tähenduse mõistmisele eestlaste, kui innukate lehe- ja raamatulugejate kirjavara sisu kontekstis (Jansen, 2000: 44). Need lühiuurimused on ilmunud erinevates teadusajakirjades, ent kompaktne käsitlus puudub.¹ Veidi lähemalt on käsitletud ka 19. sajandi teise poole ja Nõukogude aja tsensuuripraktikaid (Paatsi ja Metste 2016: 10), vähem on aga teada tsensuurioludest Vene-Jaapani sõja ajal aastatel 1904-1905. Kuna teadaolevatel andmetel osales Vene-Jaapani sõjas ligi 11 000 eestlast (Andresen jt, 2010: 353), kes kodumaale lahinguväljalt ka teateid saatsid, siis on see küllaldane põhjus, miks väärrib tsensuur ja tsensurite tegevus tollaegses eesti ajakirjanduses lähemat uurimist.

Eesti oli Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) üks väheseid piirkondi Vene impeeriumis, kus valitses üldine kirjaoskus ja levis laialdaselt trükisõna. Kirjanduse trükiarvudki olid siin tihti suuremad kui Venemaal (Salupere, 1998: 369). Eestlasi võis seetõttu pidada tolle aja kohta küllaltki kirjaoskajaks ja suure lugemisharjumusega rahvuseks. Seega oli Vene-Jaapani sõja puhkedes eesti lehelugejatel kõrgendatud huvi sõjateadete lugemise vastu ning samavõrd oli lahinguväljal olnutel huvi sellest kodustele kirjutada. Palju eestlasi kuulus kõrge kirjaoskuse taseme tõttu ka mereväkke, sest sõjalaevadel paikneva tehnika käsitsemise nõudis sõduritelt kõrgemat intelligentsi, kui seda nõudsid maavägedes kasutatavad lihtsad relvad (Õun, 1991: 10). Lisaks oli Eestis hulk noori mehi, kes juba poisikesepõlves merd olid sõitnud või vabrikutes ja töökodades metallitööd või masinate käsitsemist õppinud, seetõttu olid nad Tsaari-Venemaa laevastikus nii teki- kui ka masinameeskonnas hinnas (Õun, 1991: 10). Õuna (1991: 11) sõnul jõudsid mitmed eestlased isegi tsaarilaevastiku ohvitserideks, küll harva, kuna enamasti nõuti ohvitseridelt aadlisoost pärinemist. Eesti ohvitseri uurinud Mati Kröönström (2000) on kindlaks teinud, et ajavahemikul 1870-1914 teenis tsaariarmees vähemalt 300 eesti rahvusest kaadriohvitseri (valdav osa just 20. sajandil), kellest üle poole olid talupoja seisusest (Karjahärm, 2012: 161). Ainuüksi see fakt näitab eesti sõjaväelaste vajalikkust tsaariarmeele, rääkimata sõjas osalenud eesti soost arstidest, mis eeldas veelgi kõrgemat kvalifikatsiooni (nt Friedrich Akel,

¹ Vello Paatsi artiklid *Miks eestikeelsete trükiste tsensuur kolis 1869. aastal Riiga?* – *Keel ja Kirjandus* 7/2015: 497-499 ja *Kui Liivimaa ajakirjandust tsenseeriti Riias.* – *Keel ja Kirjandus* 4/2014: 284-290; Juhan Tamme artikkel *Dr. Eugen Jannsen'i vabastamine tsensuriametist.* – *Eesti Kirjandus* 2/1933: 76-79; Ea Jannseni uurimus *Tsaristlik tsensuur ja eesti ajakirjandus venestamisajal (1880.–1890. aastad).* – *Tuna* 2/2000: 42-60; Vello Paatsi ja Kristi Paatsi artikkel *Jaan Jõgever tsensuri ja inimesena.* – *Akadeemia* 12/2015: 2166-2196 ja 1/2016: 116-137.

Ludvig Puusepp, Aleksander Paldrok jt). Seetõttu võib oletada, et võimudel oli oluline hoida silm peal Eesti ja Liivimaa kubermangudes levivatel meelsustel ja omada kontrolli lahinguväljalt saadetud kirjade sisu ja nende ajakirjanduses avaldamise üle.

Lõputöö jaguneb neljaks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaate töös kasutatud teoreetilistest ja kontekstuaalsetest lähtekohtadest. Teises peatükis tutvustatakse kasutatud uurimismeetodit ja valimi moodustamise printsiipi. Kolmandas peatükis esitletakse uurimistulemusi. Neljas peatükk sisaldab uurimistulemuste analüüsi ja annab ülevaate tehtud järeldustest.

Käesoleva töö autor soovib siiralt tänada oma juhendajat, kellega koostöö sujus väga meeldivalt ja konstruktiivselt. Suur tänu julgustuse, positiivse suhtumise, asjakohaste soovitude ja väärtusliku tagasiside eest.

1 TEOREETILINE JA KONTEKSTUAALNE RAAMISTIK

Peatükk on jaotatud viieks osaks. Esimeses osas on defineeritud tsensuuri mõiste. Teises osas antakse ülevaade tsensuuri ajaloost. Kolmandas osas kirjeldatakse tsensuuriolusid sajandivahetuse eesti ajakirjanduses. Neljas osa annab ülevaate ajakirjandusest ja sõjatsensuurist Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905. Viies osa sisaldab püstitatud uurimisküsimusi.

1.1 Tsensuuri mõiste

Lõputöö üldisemaks mõistmiseks tuleks esmalt defineerida tsensuuri mõiste ja funktsioonid. Kultuuriloolased Vello Paatsi ja Kristi Metste (2016: 8) defineerivad tsensuuri kui ametivõimude järelevalvet erinevate trükiste, teatrilavastuste, isikliku kirjavahetuse ja muu sellise üle, eesmärgiga takistada või piirata võimude jaoks ebasoovitavate ning kahjulike ideede ja andmete levikut. Tsensuuril on peamiselt keelav ülesanne, millega püütakse kaitsta kehtivat korda, usundit ja moraali ning tähtsal kohal on ka riigivõimu toetavate või sellele oluliste tekstide levitamine (samas). Tsensuuri mõiste on lühidalt ja väga täpselt sõnastanud Paatsi, kes on uurinud trükisõna selle kogu mitmekesisuses just viimastel aastatel: *Tsensuur on süsteemne vägivald trükisõna kallal* (Paatsi, 2016: 346).

Tartu ülikooli vene kirjanduse professor ja ajakirjanduse ajaloo uurija Pavel Reifman (2015: 16) määratleb tsensuuri ühelt poolt kui kontrolli (peamiselt riiklikku, keelavat või lubavat) ajakirjanduse, teatrietenduste ja muu sellise üle ning teiselt poolt kui asutust, mis seda kontrolli teostab. Reifmani (samas) sõnul võib tsensuur oma olemuselt olla eelnev (tekst jms on enne trükki lubamist üle vaadatud ja korrigeeritud) või järgnev ja karistuslikku laadi (juba avaldatud materjalile rakendatakse süüdimõistetv/karistav otsus, millega teosed kas keelatakse, hävitatakse või nende autoreid represseeritakse). Tihti peale need käsitlused põimuvad omavahel ja otsuse, milline neist saab peamiseks, teeb valitsev võim, kes enamasti ise otseselt ka tsensuuri/tsensorite tegevusse sekkub (samas). Tsensuuri rakendava võimu seisukohast on sõnavabaduse piiramine vajalik, lubatav ja seaduslik ning selle abil tõrjutakse eemale enamasti kõiki võimulolijate arvates

ebasoovitavaid, valitsevat ühiskonnakorraldust ja tema väärtusi kõigutavaid uuendusi (Maimik, 1994: 86).

Üldisemas mõttes võibki tsensuuri käsitleda kui tõe või reaalsuse muutmist võimudele sobivaks ametlikuks esituseks (Reifman nimetab seda ka müüdiks) (Reifman, 2015: 16). Peeter Maimik (1994: 85-86) lisab, et tsensuur kujutab endast preventatiivset tegevust, mille abil võimulolijad on püüdnud takistada riigile, tema valitsevatele juhtidele ja julgeolekule ebameeldivate arvamuste avaldamist ja levitamist. Selle laiem eesmärk on info, tõlgenduste, konteksti teadvustamise takistamine, et hoida inimesi ühiskonnas poliitiliselt tasalülitatuna ja ohjata nende aktiivsust (Lõhmus, 1999: 73). Tsensuuri abil tekitatakse teadmatust tegelikkusest, mille eesmärk on moonutada inimeste maailmapilti, mõjutades seeläbi ka nende mõtlemist ja käitumist (samas). Lisaks võib tsensuuri kehtestamine viia teatud tingimustes isikute enesetsensuurini, mis tähendab hoidumist teatud mõtte- või väljendusviisist, teemadest, hoiakutest jne ja olla teadliku sõna- ja mõttevabaduse piiramise põhjuseks. Seetõttu on tsensuur oma olemuselt alati konservatiivne, säilitav, eksisteerivat ühiskondlikku korda ja vaateid säilitav vahend (Maimik, 1994: 86).

Iga uus võim toob kaasa oma kultuuritraditsioonidest tulenevad ideoloogilised vaatenurgad ja piirangud, tsaari, keisri, presidendi või juhtiva partei ametlikud ja mitteametlikud ettekirjutused, kuid tegutsemisviis on võimukandjatel ikka üks – sekkuda ajakirjanduse tegevusse, võtta endale selleks loodud ametkondade abil õigus materjalide läbivaatamiseks ja sisu mittemeeldivuse korral selle avaldamise keelamine (Maimik, 1994: 86).

1.2 Tsensuuri ajaloost

Mõistmaks tsensuuri olemust ja tsensurite töö mõju eesti ajakirjanduse kujunemisel 19. sajandi lõpul, 20. sajandi algul, tuleb lähemalt tutvuda tsensuuri tekkepõhjustega ja tolleaegsete valitsevate oludega.

Mõisted *tsensuur* ja *tsensur* pärinevad Antiik-Roomast, kus see amet loodi rahaliste tehingute kontrollimiseks (Salupere, 1998: 365). Peale trükikunsti leiutamist Euroopas tekkis võimudel vajadus jälgida ideede levikut ja selle vastavust valitsevale ideoloogiale, mistõttu levis kõigi trükiste eeltsenseerimine kogu Euroopas (Salupere, 1998: 366). Eesti sattus Vene riigi koosseisu ajal, mil vähene trükitoodang oli riigi monopol ning tsensurite ja tsensuuri järele polnud vajadust (samas). Venemaal kujunes tsensuuri institutsioon koos seadusandlusega välja alles 19. sajandil,

mil esimesed tsensuurile alluvad trükised olid vaimulikke laadi (samas). Lääne-Euroopas oli selleks ajaks võidule pääsenud või pääsemas trükivabaduse põhimõte, kuid Eestile, kui Venemaa koosseisu kuuluvale autonoomsele alale, laienesid tsensuurikorraldus ning seda reguleerivad ülevenemaaliselt kehtivad määrused ja seadused (Jansen, 2000: 42).

Esimene ühtne tsensuuriseadus anti Venemaal välja 1804. aastal ja oli küllaltki üldsõnaline. See andis püsivuse Katariina II valitsemisajal (18. sajandi II poolel) lubatud eratrükikodade asutamisega tekkinud eeltsensuuri jätkumisele ja seni kehtinud eeskirjadele (Peegel, Aru, Issakov, Jansen ja Lauk, 1994: 38). Kõrgeimaks tsensuuriorganiks sai rahvaharidusministeerium, kellele andsid aru ülikoolide juures töötavad tsensuurikomiteed (samas). Tsensuuri ülesandeks oli lisaks kõlblus-, usu- ja riigivastaste teoste tõkestamisele, anda ühiskonnale kõlblust ja *tõelist valgustust* levitavaid teoseid (Salupere, 1998: 366). 1804. aasta tsensuuriseadus kehtis aastani 1826, kui peale dekabristide ülestõusu kehtestati veelgi rangem ja reaktioonilisem tsensuurimäärustik, millega lisandusid täiendavad eeskirjad, piirangud ja keelud (Peegel jt, 1994: 38). Eesmärk oli keelata igasugused arvamused valitsusasutuste kohta ja kooskõlastada vastava ametkonnaga lihtinformatsiooni avaldamine (Salupere, 1998: 367). Tolleaegse valitseja tsaar Nikolai I seisukoht oli, et igasugune trükisõna on juba olemuslikult kahjulik, mistõttu lükkas ta uute perioodiliste väljaannete ilmumislubade taotlused kõik tagasi (Peegel jt, 1994: 38). See tegi uute ajalehtede asutamise faktiliselt võimatuks (samas). Sergei Issakov (1971: 109) on toleaesget tsensuuripoliitikat iseloomustanud, kui äärmiselt sirgjoonelist ja soldatlikult lihtsat, ent mille põhimõte oli karm: igasugune trükisõna on lihtrahvale kahjulik, mistõttu tuli juba eos hävitada kõik katsed anda välja eestikeelset perioodikat.

Pärast Nikolai I surma 1855. aastal tuli võimule tsaar Aleksander II, kelle suhtumine trükisõnasse oli veidi vabameelsem (Peegel jt, 1994: 38). Uued tuuled hakkasid Venemaal puhuma alates 1865. aastast koos liberaalsemate reformidega ning see puudutas ka tsensuuripoliitikat (Issakov, 1971: 110). 1865. aastal kehtima hakanud uute tsensuurimäärustega viidi tsensuuri, kui institutsiooni väljakujundamine nõ lõpule, nii asutuste ja nende hierarhia kui ka eel- ja järeltsensuuri eraldamise mõttes, ehkki seadusandluse täiendamine jätkus ka järgnevatel aastakümnetel (Jansen, 2000: 45). Lisaks erinevatele tsensuurimäärustele ja -seadustele ilmus ka erinevaid ringkirju tsensuritele, mille eesmärk oli alusdokumente täpsustada (Paatsi ja Metste, 2016: 8). Nüüd loodi eraldi institutsioonidena Trükiasjade Peavalitsusele alluvad sise-, välis- ja teatritsensuur, tegutsemist jätkasid ka vaimulik ja postitsensuur (Jansen, 2000: 45). Ent 1828. aasta karmi tsensuuriseaduse mõjud olid tugevad ja jätkusid sisuliselt kuni 1905. aastani (Salupere, 1998: 367).

1.3 Sajandivahetuse tsensuur eesti ajakirjanduses

19. sajandi teist poolt ilmestas nii moderniseeruv Vene impeeriumis kui ka sinna kuuluvates Balti provintssides trükisõna laialdane levimine. Eesti- ja Liivimaa kubermangud oli oma kirjaoskuse ja trükisõna mõttes ühed eesrindlikumad alad (Jansen, 2007: 199). Avaliku sõna võidukäik tegi aga autokraatlikule valitsusele suurt muret, mistõttu seda püüti seisusliku süsteemi säilitamise ja truude alamate kasvatamise nimel kontrolli all hoida (Jansen, 2007: 199). Keskvalitsuse üldine poliitika Balti provintssides oli igati toetada ja edendada vene alget ja nõrgestada saksa mõjusid (Paatsi, 2016: 326). See oli ka üheks põhjuseks, miks 1865. aasta määrustega kehtestati uus tsensuurikord – tsensuur allutati siseministeriumile ja loodi Trükiasjade Peavalitsus (Jansen, 2007: 199), mis asus rangelt *kitsast väravat* valvama.

Esimese sammuna vabastati ametist sakslastest tsensorid ja määrati asemele usaldusväärsemad isikud. Jätkuvalt pidi silmas pidama, et trükisõna, eriti see, mis oli mõeldud rahva alamkihtidele, oleks ühiskonna poliitilise kasvatamise abinõu ning see nõudis suurt tähelepanu ja ettevaatlikku valitsuse järelevalvet (Paatsi, 2016: 335). Seetõttu olid tsensoritena ametis Vene tsensuuriametkonna poolt ametisse määratud õigeusklikud inimesed, kes oskasid vene keelt ja aitasid tugevdada vene mõjusid Balti kubermangudes. Issakovi (1971: 109) sõnul tuleb siinkohal silmas pidada, et Trükiasjade Peavalitsuse poliitika ja tsensorite tegevus ei langenud alati täielikult kokku, kuigi üldine tsensuuripoliitika suunas tsensorite tegevust. Seda mõjutasid nii tsensorite iseloomuomadused kui ka kohalike võimude mõju neile (Issakov, 1971: 109). Kõneka näitena toob Issakov (1971: 109) erinevuse Tallinna tsensori Jüri Truusmanni ja Tartu tsensorite Eugen Jannseni ja Jaan Jõgeveri vahel: Eestimaa kuberneriks oli 19. sajandi II poolel otsest ja avalikku venestamispoliitikat läbi viiv vürst Sergei Šahhovskoi, Liivimaa kuberneriks aga diplomaatlikum ja paindlikuma poliitika pooldaja Mihhail Zinovjev, mistõttu oli tsensorite töö sellises alluvuses ka teiselaadiline. Lisaks olid tsensorid kahekordses alluvuses – Peterburis asuvale kõrgemale tsensuuriametkonnale ja kohalikele võimukandjatele (Issakov, 1971: 109). Tsensorid riiklike ametimeestena ja trükkalid olid otseselt vastutavad trükiste sisu eest ning kõrgemalt poolt saabuvad arvukad eeskirjad pidid neil aitama otsustada, kas avaldatav tekst on vastuolus tsensuurimäärustega või mitte (Jansen, 2007: 200). Eeskirjade rohkus ja mitmetitõlgendatavus tegi aga otsuste langetamise raskeks, seetõttu sõltus palju ka tsensori mõtteviisist ja tahtest (Jansen, 2007: 200). Ajalehtede väljaandjate isiklik tutvus tsensoriga võis kaasa aidata küll teksti avaldamisele, kuid alati tuli arvestada ka hilisema pealekaebamise ohuga (Jansen, 2007: 201).

Järgmise sammuna viidi eestikeelsete trükiste tsenseerimine siseministeeriumi ja Trükiasjade Peavalitsuse korraldusel Tartust üle Riiga. Eesmärgiks oli ikka valitsuse soov suurendada kontrolli põlisrahvaste ajakirjanduse ja kirjanduse üle ning vähendada saksa mõjusid (Paatsi, 2016:338). See samm sünnitas palju segadust kirjastajatele – trükkalitele, kes koostasid mitmeid palvekirju eestikeelsete trükiste tsenseerimise jätkamiseks Tartus (Paatsi, 2016: 327), kuid mida lõppkokkuvõttes ei arvestatud. Lisaks tekitasid linnadevahelised pikad distantsid olukorra, kus päevakajaliste uudiste ilmumine hilines 1-2 nädalat (Paatsi, 2016: 327). Trükiasjade peavalitsus ei näinud selles aga probleemi, kuna lihtrahva nädalaleht polevat mõeldud mitte jooksvate sündmuste, vaid õpetlike lugude jaoks (Paatsi, 2016: 327). See, üsnagi range ja tsensorite poolt karmilt kontrollitud periood kestis kuni aastani 1890, mil Eestis ilmuvate trükiste tsenseerimine usaldati Tartu üksiktsensorile Eugen Janssenile ning surve eestikeelsele ajakirjandusele mõnevõrra ka nõrgenes (Jansen, 2007: 202). Janssen vabastati tsensoriametist 1892. aastal nõo tsensorivea tõttu, kui ta oli tsensuurist läbi lasknud raamatukese *Püha Isa-Meie Palwe*, mis olevat sisaldanud õigeusku solvavaid väljendeid (Jansen, 2007: 438). Tema asemele asus õigeusklik eestlane Jaan Jõgever, kes samuti tsensorivea tõttu 1903. aastal ametist lahti lasti (Jansen, 2007: 438).

Niisiis sündis pidev eestikeelne perioodika 19. sajandil surve all, autoritaarse keskvõimu ja kohalike võimukandjate poolt hoolsalt valvatud lihtrahva õpetliku-valgustava ajakirjandusena, mis ei tohtinud mingil juhul olla politiseeriv (Jansen, 2004: 319). Vaatamata sellele ei suutnud tsensuuri piirangud pidurdada trükisõna levikut 19. sajandi II poolel (Jansen, 2007: 203). Õpetlik-valgustavatest talurahvalehtedest said poolpoliitilised väljaanded, mis jagasid mitmekülgset teavet, samuti suurenes eestikeelsete ajalehtede kaastööliste ja tellijate hulk (Jansen, 2007: 210). Ilmuvate väljaannete arv kasvas hoogsalt ja tiraažid aina suurenesid. Samuti suurenes ka eestikeelsete ajalehtede kaastööliste ja tellijate hulk (Jansen, 2007: 210). Perioodiliste väljaannete nimetuste arv ulatus 1903. aastaks 35-ni ja suurimad tiraažid kohati kuni 10 000 eksemplarini (Lauk, 2000: 12). Oluliselt kasvas ajalehtede kirjasaatjate arv, mis kindlustas ajakirjanduse populaarsust veelgi (Jansen, 2007: 440). Ajakirjanduse tähtsuse järjepidev kasv rahva elus sundis tsaarivõime üha enam pöörama tähelepanu venestamisele ja sellega seonduvate reformide läbiviimisele. Venestusaeg, eriti 1880. aastate lõpp ja 1890-ndate algus, andsid poliitilist laadi avalikule arutelule küll hoobi, kuid suurendasid eestlaste eneseuhkust, kuna nüüd võisid nad end baltisakslastega võrdseteks pidada (Jansen, 2007: 435). Tegelikult ei olnud sellest võrdsusest eestlastele poliitilises diskussioonis sugugi kasu, kuna ajakirjandust ohjati väga tugevalt tsensuuri ja politseilise kontrolliga (Jansen, 2007: 435). Tsensurid jälgisid hoolikalt, et *kitsa värava* taha

jääks kõik see, mis võiks kuidagi halvustada Venemaa riiklikku korda ja valitsemist ning takistada venestamist (Karjahärm, 1998: 84). Johan Kõpu (1991: 133) sõnul toimus tsensuuriprotseduur ajalehe *Postimees* sisu üle järgnevalt: *Umbes kella 12-ks pidid trükipoognad olema tsensori käes. Oodati põnevusega nende tagasitulekut: kas on midagi maha tõmmatud? Selleks juhuks saadeti tsensori juurde tavaliselt rohkem materjali, kui antud päeval just tarvis oli ja nii kogunes teatav tagavara tsenseeritud ainek, mis tarbe korral asetati tsensoripliatsiga läbikriipsutatud materjali asemele. Nii võis leht ilmuda õigeaks ajaks. Sellest tsitaadist nähtub, et toimetus pidi mistahes hetkel valmis olema ettevalmistatud lehe sisu juba tsenseeritud tekstiga asendama, et leht üleüldse trükki läheks, mistõttu ei saanud tihtipeale ka uudiste päevakajalisusest ja värskusest juttugi olla. Lisaks võimendasid tekkinud rõhuvat atmosfääri ka toimetuste omavahelised intriigid ja kaebused tsensori peale, et ta midagi lubamatut läbi lasknud või ilmaasjata keelanud on (Jansen, 2007: 437). Sellises olukorras oli ajakirjandusel raske olla avaliku arvamuse väljendaja, tal puudus võimalus kirjutada rahva vastuseisust nii venestusreformidele kui ka baltisaksa eelispositsioonile (Jansen, 2007: 438).*

Sajandilõpu hoogne ajakirjanduse levik ja sellele kehtivad tsensuurireeglid jätkusid ka sajandivahetusel ja 20. sajandi algul. Tsensuur institutsioonina oli muutunud raskesti töötavaks bürokraatlikuks masinavärgiks (Jansen, 2000: 48). Aastatel 1904-1905 kehtis trükistele eeltsensuur, mis tähendas seda, et tsensor vaatas läbi kõik ilmutavad trükised alates laululehtedest kuni raamatuteni (Paatsi ja Metste, 2016: 8). Erandiks ei olnud siin ka perioodiliselt ilmutavad väljaanded, mille tsensuuri 1905. aastal seoses Vene-Jaapani sõja ja kasvava protestiga ajakirjanduse tsenseerimise vastu veelgi tugevdati (Lauk, 1989: 62).

1.4 Ajakirjandus ja sõjatsensuur Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905

Nagu eelnevalt märgitud, kehtis Eestimaa kubermangus Vene-Jaapani sõja ajal Vene impeeriumi poolt 1865. aastal kehtestatud tsensuuri- ja trükiseadus (Lauk, 1989: 60), mis oli küllaltki karm ja kontrollis avaldatavate trükiste sisu. See kehtis koos arvukate lisamäärustega ja märgukirjadega tsensorite töö nõuetele, ühtviisi nii raamatute kui ka ajakirjanduse suhtes. Salupere (1998: 367) toob välja mõningad sajandivahetusel kehtinud tsensuuripõhimõtted, millega olid keelatud teosed, mis

- 1) õõnestasid usaldust isevalitseja võimu või kehtivate riigiseaduste vastu,
- 2) riivasid moraali ja sündsustunnet,

- 3) keelasid mõne isiku au riivamise ebasüüdsate väljenditega või nende avaldamisega või
- 4) võisid kõigutada õigeusu kiriku õpetust.

Lubamatud olid ka ülbed ja ägedad targutused tõelise teaduse ja religiooni suhtes, vaenu õhutamine rahvakihtide vahel, isikute moraali ja koduse elu laimamine ning teosed, mis sisaldasid sotsialismi ja kommunismi kahjulikke ideid (Salupere, 1998: 367). Oli peaaegu võimatu millestki kirjutada ja seega polnud õpetlike ning halemeelsete jutustuste vohamine kirjanduses sh ajakirjanduses sugugi mitte tingitud kirjutajate või lugejate halvast maitsest, vaid rangetest tsensuurinõuetest (Salupere, 1998: 368).

Lisaks juba kehtivatele tsensuurinõuetele kehtestati Vene-Jaapani sõja ajal veel erireeglid lahinguväljalt saabuvate kirjade ja teadete tsenseerimiseks. Valdav osa tsensuuri reguleerivatest dokumentidest ja ettekirjutustest, valmistati ette Mandžuuria 1. armee staabis kindral Vassili Flugi juhtimisel, ent põhilise osa nende dokumentide koostamise tööst tehti kindralite Aleksei Everti ja Vladimir Oranovski poolt (Airapetov, 2004: 342). Nemad koostasid ka 1904. aastal Harbinis avaldatud käskkirja tsensuuri kehtestamisest, mille sisu võiks laias laastus jaotada kolme ossa:

1. tsensuuri korraldamise reeglistik;
2. nimekiri Vene ja välismaistest ajakirjanikest, kellel oli luba pääseda sõjaväljale koos väljaande nime ning rindel viibimise ja lahkumise ajaga;
3. tsensuuri rakendamise tulemused ehk sõjakorrespondentide tekstid, mis olid tsensuuri poolt läbi töötatud (Airapetov, 2004: 342).

Viimane osa oli esitatud mittetäielikult, kuna see andis võimaluse hinnata seda, kui intensiivselt ja efektiivselt töötas staabi tsensuur ning seda isegi oludes, kui väejuhtimise võimekus oli kadunud (näiteks vägede lüüasaamisel) (Airapetov, 2004: 342). Tsensuuri tähtsust näitab juba asjaolu, et kuna sõja ajal väejuhtkond sagedasti vahetus, siis pidi tsensuur ja tsensuur olema alati sellisel tasemel, mis toimis tõrgeteta ja reeglite kohaselt, juhtugu sõjaväljal mis iganes. Seetõttu oli üsna tõenäoliselt sellise materjali hulk hiigelsuur ja aruandes kajastamist ei leia.

Vene-Jaapani sõja ajal kehtinud tsensuurireeglite nimekiri koosnes kümnest punktist, kandes nime "Teabe loetelu, mida ei lubata avaldada sõjakorrespondentsis" ja sellele oli allkirjastanud kindralmajor Oranovski (Airapetov, 2004: 343). Sisuliselt oli keelatud igasugune informatsioon, mis kirjeldas lahingutegevusi ja võis näidata seda halvast valguses. Tsensuurireeglitele vastavalt oli keelatud kirjutada (Airapetov, 2004: 343):

1. väesalkade organiseerimisest ja jaotusest, vägede koosseisust, ettevalmistusest, väejuhtide kavatsustest ja plaanidest;

2. väeosade paiknemisest ja ümberpaigutustest sõjaväljal, neid juhtivatest isikutest, staapidest, tagalaüksustest ja varudest;
3. korpuste, rühmade, väeosade nimedest, samuti juhtivate isikute nimedest, kuna kõik need andmed võivad anda viiteid organisatsiooni, armee ja väeosade asukoha kohta;
4. armee relvastusest ja kindlustustest, positsioonide ettevalmistustest, toitlustus- ja sanitaarolukorrast (viimase kahe osas võib vaenlane sellest endale kasulikke järeldusi teha);
5. vaenlase sõjategevusest, selle tulemustest ning kohtadest;
6. vägede komplekteerimisest, ettevalmistusest, liikumisest ja saabumisest, mereväeüksuste tegevusest;
7. raudteede ja veeteede veovõimekusest ning tehnilisest seisukorrast, vägede ja veoste liikumise teenindajate tegevusest sõjatandril, nii olemasolevate kui ka rajatavate maanteed ja teiste põhiteede olukorrast piirkonnas, mis on sõjategevusest haaratud;
8. vaenlase armeest ja informatsioonist, mis on selle kohta vene luure poolt kogutud – nii sõjaväelist ja salastatud, kui ka seda, mis seotud elanikkonnaga, keelatud oli igasugune tegevus, mis võis kahjustada luuret;
9. langenute ja haavatute nimedest, kuni nendest ametlikult teadaandmiseni;
10. laevastiku liikumisest, selle tugevdamise meetmetest, eskadrillide ja mereväeosade koosseisust.

Lisaks ei tohtinud tsensuurireeglite kohaselt kasutada liialdatult värvikaid kirjeldusi tsaariarmee jaoks ebasoodsate sõjaliste sündmuste kohta, keelatud oli kriitika juhtivate isikute tegevuse ja korralduste kohta, sest igasugune kriitika võis mõjuda kahjulikult armeele ja ka rahvale, kes pidi olema armee jõu allikaks (Airapetov, 2004: 343).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eesti ajakirjandusel, kui avalikkuse ühel kujundajal, on olnud vähe häid aegu, mil ta on vabalt võinud väljendada erinevaid arvamusi, arendada mitmesuguseid ideid, plaanida reforme ja diskuteerida nende üle, et olla inimesi ühendavaks ja liikuma panevaks mobiliseerivaks jõuks (Jansen, 2004: 319). Selle üheks põhjuseks võib kindlasti pidada tollaegset ranget venestuspoliitikat, mille surve rahvuslikule vaimuelule, keelele ja kultuurile oli tugev (Karjahärm, 2012: 180) ja mille läbiviimise üheks otseseks jõuks olid toonased tsensurid, kes juhindusid rangetest tsensuurireeglitest. Ka Vene impeeriumi sõjavägi pidi olema venestamispoliitika üheks instrumendiks, millega sooviti kontrollida äärealade lojaalsust ja ustavust ning mille kaasabil püüti väikerahvusi hoida range järelvalve all (Karjahärm, 2012: 162). Ent kaotus põlatud *japoškadele* Vene-Jaapani sõjas 1905.aastal, mille eesmärk oli algselt kinnitada

Venemaa alustugede, tsaari, õigeusu ja isevalitsuse vägevust, suurust ja hädavajalikkust, näitas hoopis vajadust muutuste ja uuenduste järele (Jürgenstein: 2011: 140). Alguse said need 1905. aasta revolutsioonilise liikumisega, millega astuti vastu tsensuuri rangetele piirangutele ja nõuti sõnavabadust muuhulgas ka ajakirjanduses.

1.5 Uurimisküsimused

Tuginedes eeltoodud teoreetilistele ja kontekstuaalsetele lähtekohtadele, mille kohaselt lisaks juba kehtivatele tsensuurinõuetele kehtestati Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905 veel erireeglid lahinguväljalt saabuvate kirjade ja teadete tsenseerimiseks, lubas uurimine selle algusfaasis oletada, et eesti ajakirjanduses nimetatud ajavahemikul avaldatud kirjade sisu oli küllaltki põhjalikult tsenseeritud. Kinnitust sellele oletusele lisas ka teadmine, et Tallinnas töötas tol perioodil küllaltki venemeelseks peetud eestlasest tsensor Jüri Truusmann ja Tartus vene rahvusest tsensor Zinovi Babanov. Babanov oli küll püüdlik eestikeelsete trükiste tsenseerimisel, kuid puudulik eesti keele oskus ei võimaldanud tal ajakirjandust korralikult valvata (Aru, 2002: 35), mistõttu võis tsensuur ajakirjanduses ka üht-teist lubamatut läbi lasta.

Lähtudes lõputöö eesmärgist – uurida, millest rääkisid Vene-Jaapani sõjas kirjutatud ja eesti ajakirjanduses avaldatud rindel viibinud eestlastest sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjad ning kas ja mil määral on tuvastatav tsensuuri rakendumine nende kirjade sisule – otsib käesolev lõputöö vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- 1) Milliseid teemasid kajastasid eestlased (sõdurid, ohvitserid, arstid) lahinguväljalt saadetud kirjades, mis ilmusid eestikeelsetes ajalehtedes?
- 2) Kuivõrd oli ajakirjanduses avaldatud kirjade sisu vastavuses teadaolevate tsensuurireeglitega?

Uurimisküsimustele vastamiseks on valimina kasutatud 1904-1905 aastal suuremates eestikeelsetes ajalehtedes ilmunud Vene-Jaapani sõjast saadetud kirju, mille sisu on analüüsitud sõja ajal kehtestatud tsensuurireeglite valguses. Vaatamata nimetatud algmaterjalile puudub konkreetne tõestus selle kohta, mis kirjadest tsensuuri tõttu tegelikult välja jäeti, sest uurija käsutuses ei ole originaalkirju. Seega ei ole võimalik võrrelda kirjade sisu enne ja pärast ajalehtedes avaldamist, mis aga ei tähenda seda, et ei oleks võimalik teha järeldusi tsensuurireeglite rakendumise kohta. Põhjalikum teemakäsitus eeldaks arhiivide külastamisi ning

originaalkirjade otsimist (nende leidmine ei pruugi olla kindel) ja analüüsi, mis aga ei mahu antud lõputöö raamidesse.

2 METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

See peatükk on jagatud kaheks. Uurimismeetodi osas antakse ülevaade uuringus kasutatud meetodist ja uuringu käigust. Valimi alajaotuses kirjeldatakse valimit ning valimi moodustamise põhimõtteid.

2.1 Lõputöös kasutatav uurimismeetod

Käesolevas lõputöös on uurimismeetodina kasutatud kvalitatiivset sisuanalüüsi, täpsemalt selle üht alaliiki – temaatilist analüüsi. Üldises tähenduses mõistetakse kvalitatiivset sisuanalüüsi kui rühma võrdlemisi paindlikke tegevusi uuritavate tekstide sisu kirjeldavate süstemaatiliste vaatlusotsuste tegemiseks (Kalmus, Masso ja Linno, 2015). Laheranna (2008:290) sõnul kasutatakse kvalitatiivset sisuanalüüsi uuritavate tekstide sisu ja/või kontekstiliste tähenduste uurimiseks ilma tekstis sõnu loendamata. Nii nagu enamuse kvalitatiivsete uurimisviiside puhul, on ka kvalitatiivse sisuanalüüsi peamiseks funktsiooniks ilmutada tegelikkuse varjatud tahke ja anda neile tähendus (Õunapuu, 2014: 62). Sisuliselt tähendab see tekstidest latentse sisu ehk kontekstist sõltuvate ja sõnaselgelt väljaütlemata tähenduste otsimist ja uurija poolset interpreteerimist. Kvalitatiivne sisuanalüüs on oma olemuselt tunnetuslik meetod, mis võimaldab analüüsida, mõtestada ja tõlgendada uuritavat materjali, kasutades lisaks teoreetilisele ja kontekstuaalsele raamistikule ka uurija enda intuitsiooni, arusaamu ja kogemusi maailmast.

Kvalitatiivne sisuanalüüs on üks paljudest sotsiaalteadustes kasutatavatest uurimismeetoditest, mille eelisomaduseks võrreldes standardiseeritud kontentanalüüsiga on keskendumine uuritava teksti peamistele, tõenäolise vastuvõtu seisukohast olulistele tähendustele (Kalmus jt, 2015). Eesmärgiks on leida sõnumite tähendusi, teemasid, rõhuasetusi ja saada aru nende esitamise protsessist ning leida mitmesuguseid seletusi, vastandlikke seisukohti ja alternatiivseid vaatenurki (Virkus, 2016). Hsieh ja Shannon (2005, Laherand 2008: 290 kaudu) defineerivad kvalitatiivset sisuanalüüsi kui uurimismeetodit, mida rakendatakse tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamisprotsessi ja teemade kindlakstegemise abil. Ka käesolevas töös uuritud Vene-Jaapani sõjast saadatud kirjade puhul, on püütud sisu süstemaatiliselt analüüsides teha kindlaks neis kajastatud teemasid, et leida peidetud tähendusi ning ühtlasi hinnata

neid tsensuuriireglite rakendumise valguses. Seetõttu sobib nimetatud meetod ka käesoleva uurimistöö meetodiks.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul saab uurija andmeid koguda kasutades selleks erinevaid viise: erinevad intervjuuliigid, vaatluspäevikud või -protokollid, mitmesugused dokumendid ja meediaväljaanded (Kalmus jt, 2015). Andmete analüüs on tekstipõhine, selle käigus ei taandata tekstide sisurikkust numbrilistele koodidele, ei lihtsustata ega moonutata uuritavat nähtust ja ei liiguta sellest liiga kaugele (samas). Eelnevalt määratud kategooriaid püütakse vältida ja nende nimed tuletatakse andmetest (Laherand, 2008: 290). Kalmuse, Masso ja Linno (2015) sõnul on kategooriate eesmärgiks kontekstide rekonstrueerimine ja varjatud sisu ilmsiks toomine. Seetõttu ei ole kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul niivõrd oluline analüüsiühikute kaupa fikseeritud koodide/kategooriate ja kodeerimisjuhiste loomine ning kodeerimissageduste määramine, vaid neid on võimalik muuta ja lisada jooksvalt töö käigus (samas). Oluline on leida just niisugused kategooriad, mis võtaks kokku uurimisküsimuste seisukohast olulised tähendused ning leiaks analüüsitava teksti kesksed mõtted (samas). Tulenevalt sellest on uurimistöö suhteliselt struktureerimata, uurimismeetodid ja tehnikad on avatud lõpuga, ning uurimistulemused esitatakse kvalitatiivsete kategooriatena (Õunapuu, 2014: 63).

Temaatilise analüüsi, kui kvalitatiivse analüüsi ühe alaliigi eesmärgiks on üles leida andmetes peidetud tähendused ja arusaamad (Flick, 2011). Nimetatud meetodi puhul selgitatakse välja teemad, ning kasutades avatud kodeerimist, uuritakse andmelooja arusaamu ja tõlgendusi (Kalmus jt, 2015). Oluline on selgelt sõnastada ka töö eesmärk ja uurimisküsimused, kuna need suurendavad kogutud materjali valiidsust (samas). Kalmuse, Masso ja Linno (2015) sõnul võimaldavad selgelt sõnastatud töö eesmärk ja uurimisküsimused analüüsida tekste teemade kaupa, pidades silmas nii ajaloolist kui ka kontekstuaalset tausta. Käesoleva uurimistöö sügavam eesmärk on uurida ja kirjeldada toonaseid sõjaolusid ning luua sõjas osalenute läbielatud kogemustest ühtne, mitmekesine ja võimalusel tõepärane pilt, mis samas annaks lugejale ka pisut aimu sõjaväljal kirjeldatud sündmustest. Sellest tulenevalt on ka lõputöö autor püstitanud kaheosalise uurimisküsimuse: esiteks, kirjeldada rindelt saadetud kirjades käsitletud teemasid ning teiseks, tõlgendada neid tsensuuriireglite kontekstis.

Käesoleva lõputöö puhul on lahinguvälja olude ja seal kogetu kajastamine sõjaväljalt saadetud kirjades suurepäraseks materjaliks, et kujundada ülevaadet teemadest, mida sõjas osalejad kajastasid. Analüüsitehnikana on kasutatud juhtumiülest analüüsi, mis loob võimaluse läbivate teemade leidmiseks kogu uuritud allikmaterjalist. Kasutatud on induktiivset lähenemist, milles

väljenduvad kvalitatiivse sisuanalüüsi tugevamad küljed – uuritavate kirjade sisu mõistmine, tõlgendamine ja tähendussüsteemidest aru saamine (Kalmus jt, 2015). Seetõttu on uurimistöös esmases faasis kirjade korduval lugemisel koostatud kokkuvõtlikud memod kirjades sisalduva infoga ja neid illustreerivate tsitaatidega. Seejärel on püütud leida ühised nimetajad, mille järgi on kirjade sisu jaotatud teemade järgi kategooriatesse. Kategooriatesse jagamine võimaldas hilisemal analüüsimisel välja tuua ja selgitada, milliste kirjades sisalduvate teemade puhul tsensuureeglid rakendusid ja milliste puhul mitte. Teemade kategoriseerimine ja analüüs lubas lisaks nende kirjeldamisele ka uurijapoolset subjektiivset tõlgendust kirjades avaldatud sisu üle, andes hinnangu selle tõe vastavusele või mittevastavusele lähtudes uurimise aluseks olevatest tsensuureeglitest.

2.2 Lõputöö valim

Kvalitatiivsete uurimismeetodite, nagu ka temaatilise sisulüüsi puhul, ei taotleta üldiselt valimi üldistatavust ja representatiivsust (Kalmus jt, 2015), mistõttu on ka antud seminaritöö valim koostatud selektiivselt, tuginedes ühelt poolt seminaritöös püstitatud uurimisküsimustele ning teisalt uurija subjektiivsele hinnangule antud teema mõistmisel ja interpreteerimisel. Valimi koostamisel on lähtutud Vene-Jaapani sõja olulisemate lahingute toimumisaegadest, millest kujunesid sõjategevuse murrangulised pöördepunktid.

Vene-Jaapani sõda oli relvakonflikt Vene keisririigi ja Jaapani vahel, mis algas 8.02.1904 Port Arturi lahinguga ja lõppes 5.09.1905 Portsmouthi rahulepingu allakirjutamisega. Sõja vallandajaks oli Vene impeeriumi soov kindlustada olemasolevaid positsioone Kaug-Idas ja laiendada oma territoriaalseid valdusi. Sõja võitis kõikide lääneriikide üllatuseks Jaapan, kes sai rahulepingu sõlmimise järgselt juurde uusi maa-alasid – Mandžuuria, Kuriili saared ja Lõuna-Sahhalini, lisaks ka ülemvõimu Koreas. Suuremad ja pöördelise tähendusega lahingud olid ajaperioodid, mil rindelt kirjutati rohkem ja tõenäoliselt oli ka lugejaskonna huvi sõjasündmuste vastu suurem. Seetõttu on analüüsiks valitud mõlemast sõja aastast (nii 1904. kui ka 1905. aastast) kahele olulisemale lahingule järgnenud ajaperioodid (sest kirjade jõudmine rindelt kodumaale võttis aega), st kokku nelja lahingu toimumist kajastavad etapid:

- Port Arturi lahing, mis leidis aset 8.02-9.02.1904. Port Arturi lahinguga algas Vene-Jaapani sõda ja toimus vene vägede esimene lüüasaamine.
- Yalu jõe lahing 30.04-01.05.1904, kui esimene suurem maavägede lahing.

- Mukdeni lahing 21.02-10.03.1905, mis oli Vene-Jaapani sõja suurim lahing. Mukdeni lahing otsustas Vene-Jaapani sõja edasise kulu ja Vene väe lüüasaamise.
- Tsushima lahing 27.05-28.05.1905, mis tähendas Venemaa lõplikku lüüasaamist Vene-Jaapani sõjas.

Nimetatud lahingud kujunesid Vene-Jaapani sõjas olulisteks verstapostideks, mistõttu võib eeldada, et ka Eesti toonased ajalehed edastasid sealt tulevaid teateid suurema tähelepanuga. Samuti esindavad need lahingud enam-vähem samaaegseid ajaperioode nii aastast 1904 kui ka 1905.

Käesoleva lõputöö valim koosneb 40-st Vene-Jaapani sõja ajal rindelt saadetud kirjast, mis on avaldatud Eesti toonastes suurimates ajalehtedes *Teataja*, *Olevik* ja *Postimees* ajaperioodil veebruar 1904 kuni juuli 1905. Nende autoriteks on peamiselt rindel ja tagalas viibivad eesti soost sõdurid (kuna sõdurite kirju avaldati lehtedes oluliselt rohkem), kuid vaadeldud on ka ohvitseride ja arstide kirju. Kirjad jaotuvad erinevate väljaannete vahel järgmiselt: 1904. aasta *Teataja* – 5 kirja, *Olevik* – 7 kirja ja *Postimees* – 2 kirja. Siinkohal peab märkima, et ajaleht *Postimees* avaldas 1904. aastal küll usinalt erinevaid rindeteateid, mis olid saadetud nt sealsete sõjakorrespondentide poolt, kuid rindel viibinud sõdurite, ohvitseride ja arstide kirju sõja algusperioodi kohta leiab sealt väga vähe. Seetõttu on ka sõja algusaastat kajastavas valimis ainult 2 kirja. Küsimus, miks *Postimees* tol perioodil rindelt saadetud kirju nii vähe avaldas, nõuab põhjalikumat laadi uurimist, mis ei mahu aga käesoleva töö raamesse. 1905. aastal avaldatud kirjade valim on järgnev: *Teataja* – 9 kirja, *Olevik* – 5 kirja ja *Postimees* – 12 kirja. Sõjategevuse edenedes ja uudiste mitmekesisemaks muutumisel suurenes ka ajalehtedes avaldatud kirjade arv, mistõttu mõne väljaande ühes lehenumbris võis neid esineda lausa mitu. Rindelt saadetud kirju avaldas 1905. aastal ka aktiivselt ajaleht *Postimees*. Valimi koostamisel on püütud võimaluse korral lähtuda printsiibist, et võrdse esinduslikkusega oleks kaetud kõik väljaanded ja ajaperioodid.

Uurimistöö maht seab paraku piirid valimi suurusele, mistõttu ei ole võimalik analüüsida ja uurimistöösse hõlmata kõiki Vene-Jaapani sõja ajal avaldatud kirju ning ka erinevatest ajakirjandusväljaannetest on kasutatud vaid kolme suurimat ajalehte. *Teataja*, *Olevik* ja *Postimees* avaldasid kõige rohkem rindelt saadetud kirju ja olid suure lugejaskonnaga, mistõttu on neis avaldatud kirjade põhjal kõige parem analüüsida nii kirjade sisu kui ka tsensuuriolusid. Valimi moodustavad ainult eesti soost sõjaväelaste ja arstide kirjad, kuigi lehtedes avaldati ka nt rindekorrespondentide kirju või välismaistest väljaannetest tõlgitud teiste rahvuste esindajate kirju. Samuti on valimist välja jäetud ajalehtedes avaldatud sõjateated teistest žanritest või

rubriikidest (nt *Telegrammid Venemaa telegrahvi talitusest, Vene riigist, Sõda*). Samas tuleb rõhutada, et sõjast saadetud kirju avaldati ajalehtedes nii eraldiseisvalt (nt pealkirja all *Kiri*) kui ka erinevate rubriikide all (nt *Tallinna uudised*).

Alates 1901. aastast Konstantin Pätsi juhtimisel ilmunud *Teataja* oli päevaleht, mis oli Vene-Jaapani sõja ajaks kujunenud Tartus ilmunud ja Jaan Tõnissoni toimetatud *Postimehe* kõrval Eesti suurimaks päevaleheks mitte ainult Tallinnas, vaid kogu Eestis (Aru, 2002: 35). *Teataja* ja *Postimees* konkureerisid omavahel informatsiooni värskuses, nende kahe vahel said võrreldavaks just ajalehes avaldatud seisukohad ja arvamused (samas). Mõlemal lehel oli enda ümber kogutud arvestatav toetajate ring, kes tegid ajalehtedele pidevalt kaastööd ning osalesid aktiivselt elu-olu kajastamisel ja uudiste vahendamisel (samas). Kui *Postimehest* oli kujunenud ajakirjandusväljaanne, mis oli painavat venestusaega trotsides suutnud püsida rahvuskesksena (Peegel, Aru, Issakov, Jansen, Lauk, 1994: 214) ja kandis rahvusliku eneseteadvuse ja kultuurise arengu väärtusi, siis *Teataja* keskendus eelkõige majandustegevuse edendamisele (Aru, 2002: 36). Samas olid mõlemad lehed olulised ühiskonnaelu suunajad ja mõjutajad, olles võimalikult päevakajalised ja kandes endas sotsiaalset vastutustundlikkust oma lugeja ees (Aru, 2002: 35).

Tartu ajaleht *Olevik*, mis ilmus ajaperioodil 1904-1905 kaks korda nädalas ja mille vastutav toimetaja oli Marie Koppel, esindas toonase ajakirjanduse radikaalsemat leeri, võideldes eelkõige haritud naiste õiguste, karskusliikumise jms eest (Peegel jt, 1994: 180). Kuigi *Oleviku* asutaja Ado Grenzstein oli püüdnud *Olevikust* teha pigem rahvalehte, kinnitades venestamise vajalikkust ja vastandudes rahvuslikke ideesid kandvatele päevalehtedele, siis vaatamata sellele oli *Olevik* kindlasti sisukas ajaleht, pakkudes küllaldast ja mitmekülgset informatsiooni, harivat lugemisvara, ilukirjandust, nõuandeid ja ajaviidet (Peegel jt, 1994: 194). Seetõttu võib ka *Olevikku* pidada Eesti toonase aja tooniandvamaks ajaleheks Tartu *Postimehe* ja Tallinna *Teataja* kõrval.

3 ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST

Käesolevas lõputöös on uuritud Vene-Jaapani sõjast ajaperioodil veebruar 1904 kuni juuli 1905 saadetud eesti rahvusest kirjasaatjate (sõdurid, ohvitserid, arstid) kirju, mis avaldati toonastes Eesti suurimates päevalehtedes *Teataja*, *Olevik* ja *Postimees*. Valimi moodustavad 40 Vene-Jaapani sõjast saadetud kirja, milles vaadeldi nii seda, millest kirjade saatjad rindelt kirjutasid kui ka seda, kas avaldatud sisu vastas või ei vastanud kehtestatud tsensuurireeglitele. Enim avaldati lehtedes (ja on ka käesolevas töös uuritud) sõdurite kirju (30 kirja), vähem ohvitseride (6) ja arstide (4) kirju. Võib oletada, et ohvitserid ja arstid, kui haritumad inimesed, olid tsensuurireeglitest teadlikumad (siin võis olla tegemist ka enesetsensuuriga) või tsenseeriti nende kirju hoolsamalt, mistõttu n-õ reeglite rikkumist kohtab neis harvemini. Lisaks avaldati nimetatud väljaannetes ohvitseride ja arstide kirju märkimisväärselt vähem, kui sõdurite kirju ja nende sisu oli tihtipeale lakoonilisem ja üldisem. See asjaolu lubab arvata, et ohvitserid ja arstid kas kirjutasid ise lehtedele vähem, või ei soovinud nad teadlikult kodumaale saadetud erakirjade avaldamist. Seevastu sõdurite saadetud kirju avaldati lehtedes rohkem (sõdureid osales sõjas muidugi ka proportsionaalselt rohkem), samuti kirjeldavad need ka põhjalikumalt sõjas aset leidnud sündmusi ja kohalikku tausta.

Kuidas kirjad lehtedesse jõudsid on peamiselt teadmata, kuid võib oletada, et need anti eraisikute poolt toimetuse käsutusse. Kuuel juhul on ajalehes mainitud, et kirjad on saadud sugulastelt või tuttavatelt ja mõnel juhul on kirjutaja selle ka otse lehtoimetusse saatnud, ent täpsema saamisloo kohta informatsioon puudub. Tähelepanu vääriv on asjaolu, et kirjade teekond sõjapiirkonnast Eestisse võttis aega vähemalt ühe kuu, mõningal juhul isegi kuni neli-viis kuud. Kindlasti oli aeglase liikumise üheks põhjuseks vahemaade kaugus, kuid mõningatel juhtudel võib oletada, et nende avaldamine viibis ka tsensuuriprotseduuride tõttu.

Uurimistöö tulemuste peatükk toob välja ülevaate, milliseid teemasid kajastasid sõjas osalenud sõdurid, ohvitserid ja arstid rindelt saadetud kirjades ja kuivõrd need vastasid või ei vastanud tsensuurist tulenevatele nõuetele. Nende sisu on tinglikult jagatud kaheks osaks ja näitlikustatud tsitaatidega lehtedes avaldatud kirjadest.

Kirjade analüüsist järeldub, et peamised teemad, millest sõdurid, ohvitserid ja arstid kirjutasid, võib jagada kahte suuremasse kategooriasse:

1. otseselt sõjategevusega seonduv teave;
2. lahinguvälja ümbritsevate kohalike olude kirjeldused.

Esimese kategooria ehk sõjategevusega seonduva teabe alla koonduvad lahingute kirjeldused, teated vägede asukoha ja liikumise kohta, kirjeldused varustuse (sh relvastuse, riietuse, toidu), haavatute-hukkunute ning rindel valitsevate meeleolude kohta. Lisaks leiab sealt kirjeldusi vaenlase (ehk jaapanlaste) sõjategevusest, vaprustest ja vastupanust. Selle kategooria teemad on seotud otsese sõjategevusega, millest sõjatsensuur vastavalt tsensuurireeglitele võis huvitada ja mis leiavad lõputöö tulemuste osas ka lähemat käsitlemist. Teise kategooria teemadest leiab kirjeldusi looduse, maastike, inimeste ja ilma kohta, lisaks on seal toodud ülevaade kirjade saatjate lahinguvälise tegevuse kohta. Samuti leiab selles kategoorias kajastamist teave nii postipakkide kui ka ajakirjanduse liikumise kohta kodumaalt rindele ja vastupidi. Teise kategooria teemade kohta on ülevaade üldisem, kuna võib arvata, et seal oli tsenseerimist väärivat materjali vähe.

Kirjades sisaldunud teemade grupeerimisel selgus, et kõige vähem teavet sõjas aset leidnud sündmuste kohta sisaldasid ohvitseride ja arstide kirjad – need edastasid vaid üldist informatsiooni kohalike olude ja valitsevate meeleolude kohta, vaid paaris kirjas olid ka põgusad lahingukirjeldused. Lisaks sisaldus ühes ohvitseri poolt saadetud kirjas ka info vägede liikumise ja asukoha kohta. Sõdurite kirjad olid seevastu oluliselt informatiivsemad, kajastades ka kõiki uurimistöös esile toodud teemasid. Ülevaade sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjades sisaldunud teemadest on välja toodud tabelis 1.

Tabel 1 Kirjades sisalduvate teemade jagunemine kategooriatesse (ristiga on märgitud teema esindatus kirjades)

Otseselt sõjategevusega seonduv teave	Sõdurikirjad (30)	Ohvitseride kirjad (6)	Arstide kirjad (4)
• Sõjategevus ○ Lahingute kirjeldused ○ Vaenlase sõjategevus	x x	x	x
• Teated vägede liikumisest ja asukohast	x	x	
• Varustus (relvastus, riietus, toit)	x		
• Haavatud-hukkunud: ○ Arvuliselt ○ Nimeliselt	x		
• Lahinguväljal valitsevad meeleolud	x	x	x
Lahinguvälja ümbritsevate olude kirjeldused			
• Kohalikud olud (loodus, maastik, ilm)	x	x	x
• Lahinguväline tegevus	x		
• Kirjade, postipakkide, ajalehtede liikumine	x		

Esitatud tabelist on näha, et mitmed teemad ei kajastu ohvitseride-arstide kirjades üldse.

3.1 Sõjategevusega seonduv sisu

Nagu eelnevalt mainitud on avaldatud kirjade sisu jagatud kahte suuremasse kategooriasse. Esimesse kategooriasse kuulusid lahingute kirjeldused (sh ka info vaenlase lahingutegevuse kohta), teated vägede liikumisest ja asukohast, ülevaated relvastuse, riietuse ja toidu kohta, teated ning kirjeldused haavatute-hukkunute olukorrast ning lahinguväljal valitsevatest meeleoludest.

Sissejuhatavalt võib öelda, et kirjade sisu on peamiselt ülevaatlikku laadi, nähtub palju pealiskaudsust ja umbmäärasust, mis lubab arvata, et tsensorid tegid oma tööd piisava põhjalikkusega – eriti sõja alguspoolel – või oli sõjas osalejaid hoolsalt teavitatud sellest, millest ei tohiks kirjutada. Kinnitust sellele lisab ka asjaolu, et mitmetes kirjades on selged väljajäted, mis on tähistatud „–“ märgiga ja mis lubab arvata, et kogu kirja sisu mingil põhjusel tervikuna lehes ei avaldatud. See paistab silma just ohvitseride kirjutatud kirjades. Võimalik on see, et pereliikmete poolt ajalehetoimetustele avaldamiseks antud kirjades jäeti välja isiklikud pöördumised ja perekondlikud detailid perekonna enda soovil või toimetuse otsusel ja väljajäted olid tähistatud. Ja nagu eelpool mainitud, ei saa välistada ka kirjasaatjate enesetsensuuri võimalust, st teades tsensuurireegleid, võisid kirjade autorid juba eos jätta oma kirjades välja teabe, mis ei olnud kooskõlas tsensuurireeglitega. Eriti annavad enesetsensuurist tunnistust uuritud ohvitseride ja arstide kirjad, kuna need olid enamjaolt väga lühikesed ja lakoonilised ning ei sisalda peaaegu üldse teemasid, millest sõjatsensuur võis huvituda.

Tsensori tööst ajalehtedes avaldatud kirjade sisu kallal, võib anda tunnistust ka järgnev lehetoimetaja märkus ajalehest *Olevik*: *Meile on kahe sõjaväljale sõitva soldati kirju saadetud, milledest paari avaldame, kuna me teisi mõnesugustel takistustel tarvitada ei saa* (Olevik 1904 nr 22, lk 4-5). See lõik näitlikustab ilmekalt toonaseid ajalehtedes valitsevaid informatsiooni reguleerimise olusid ja annab ühtlasi üsna selget kinnitust tsensuurireeglite rakendumise kohta. Väga ilmekas kokkuvõtte tsensuurist, sh enesetsensuurist tuleb välja ka ajalehes *Postimees* avaldatud kirjust: *Praegu, ajutise ligikordse rahu ajal, on rahva tarvis vähe huvitavaid juhtumisi. Kirjutan siis siinsest elust rohkem üheülbalisemalt, sest ei sõjatsensuuri nõudmise järele väe hulka, nime ja kohta enne lahingut nimetada ei tohi...* (Postimees 1905 nr 160 lk 2). Selle põhjal võib tegelikult ka oletada, miks kirju, kus oli mõningaid andmeid Vene vägede varustuse, kohtade, haavatute-hukkunute arvude kohta, nii hilja (mitmel juhul isegi 2-4 kuud) lehtedes avaldati – kirjeldatud lahingud olid möödas ja võib olla siis ei olnud tsensuuri jaoks möödaniku andmete avaldamine enam nii reeglite vastane. Tähtsam oli, et hetkeoludest ei kirjutataks ja teatataks. Enesetsensuurist (või sellest, et sõjakoledusi ei soovitud lugejate säästmise eesmärgil kirjeldada) võib anda tunnistust ka järgnev lõik sõdurikirjast: *Mina sain mõnadagi näha, millest siin vaikides mööda lähen* (Olevik 1905 nr 23 lk 360). See tsitaat lubab arvata, et ka lihtsad rindel viibivad sõdurid võisid olla teadlikud tsensuurireeglite olemasolust (nii nagu olid seda haritud ohvitserid-arstid) ja seetõttu püüdsid oma kirjades keelatud teemadest mitte kirjutada.

Lahingutegevusest kirjutati lehtedes avaldatud kirjades päris palju. Enamikes kirjades olid kirjeldused üldised ja pealiskaudsed ning ei andnud sellist laadi informatsiooni, mis oleks olnud

tsensuurireeglite vastu. Kirjutati kuidas vaenlane lahingus tuld andis, kuulid vihisesid ja pommid lõhkesid ning kuidas vene väed sellele vastasid. Sõja algusaegade kirjeldustes tundus, et kirjade kirjutajate meeleolu oli positiivne, mistõttu olid ka lahingutegevusest räägitud rõõmsa ja entusiastliku tooniga. Siin võib oletada, et kas sõja kulg ei olnud selles osalejate meeleolu veel niivõrd mõjutanud (sõja edasise käigu suhtes oldi veel lootusrikkad) või tegi tsensor oma tööd hoolikalt kõrvaldades negatiivsed aspektid.

Näiteks katkend kirjast: *Kuulid lendasivad vilistades üle pea, pommid lõhkesivad ümberringi, aga „Novikut“ nad ei trehvanud. Selle lahingu aegus saivad jaapanlased suure kahju ja nad ei ole enam päeva-ajal julgenud linna ligi tulla. Öösel vahel tulevad nad ja mõne kõmmu laskmise järele lähevad jälle minema* (Teataja 1904 nr 56 lk 3). Antud juhul võib oletada, et kas kirja on tsenseeritud selliselt, et jätta mulje vene laevastiku vaprast sõjategevusest, sest reeglite järgi tuli üleval hoida nii sõdurite kui ka rahva positiivset meelestatust, või tegemist võis olla kirja saatja enesetsensuuriga, kuna ta teadis millest ei tohtinud ja millest tohtis kirjutada ning koostas vastavalt sellele ka oma sõnumi. Mõnel juhul olid lahingukirjeldused kohe väga oma vägesid kiitvad ja pisut isegi liialdavad, mis annab kaudset tunnistust võitlusemoraali hoidmise tähtsusest lahingus ja mis vastab ka kehtestatud nõuetele: *Meie ring nende ümber läheb ikka koomale ja kui meie väe otsad ükskord kokku saavad, siis peab ta näljaga alla andma, kui ta mitte ennem taganema ei hakka* (Teataja 1905 nr 51 lk 3) või *Jaapanlastel on nõu meid kahelt poolt sisse piirata, kas see tal aga korda läheb, on küsitav, sest et poole-miljoniline sõjavägi tema vastas on* (Teataja 1905 nr 61 lk 3). Tähelepanuväärne on see, et need kirjad on kirjutatud 1905. aasta alguses, kui perspektiiv edu saavutada sugugi enam nii kindel ei olnud. Eriti annavad enesetsensuurist või teadlikult moonutatud sõjasündmuste kirjeldamisest tunnistust just ohvitseride-arstide saadetud kirjad. Näiteks avaldab ajaleht *Postimees* 1905. aastal peale Vene vägede lüüasaamist Mukdeni lahingus ohvitser Jaan Sootsi kirja: *Meil on aga peale Mukdeni lahingu siia nii suur sõjavägi saadetud, missugust veel millalgi sõjaväljal pole olnud. // Sellepärast mõtlesivad jaapanlased – parem vähega rahul olla, kui viimaks ehk kõigest ilma jääda – ja leppisivad järele* (Postimees 1905 nr 219 lk 2). See lõik ohvitseri kirjast annab selget tunnistust sellest, et isegi halvas kaotusseisus tuli näidata vägesid moraali hoidmise eesmärgil tugevamana, kui need tegelikult olid ning kirjeldada kehva olukorda võimalikult lootusrikkana ja võimudele meelepärana.

Teisalt tuleb lahingutegevuse kirjeldustest välja ka teatud vastuolusid sündmuste käsitlemisel, mis võivad viidata tsensorite tegevusele. Näiteks räägib rindele saadetud sõdur 1904. a *Teatajas* avaldatud kirjas, kuidas ta kaugelt merelt nägi esimese öö lahingutegevuse tulesid: *...kui jaapanlased torpeedodega kallale tugisivad, aga arvasime mereväe harjutused olevat. Kohe*

järgnevalt kirjeldab ta kõva lahingut ja mainib samas: *...kuigi sõja lahtipääsemist keegi ei uskunud, siis kaotas meie kompanii näituseks 4 kaubalaeva, mis jaapanlaste kätte sattusivad* (Teataja 1904 nr 56 lk 3). Mis neist laevadest edasi sai, sellest ei ridagi – oletatavasti tsensuur kõrvaldas selle osa kirjast, kuna sõjareeglite kohaselt ei tohtinud kirjutada ei vaenlase sõjategevusest, selle tulemustest ja kohtadest ega ka langenutest. Teisalt võib oletada, et võib olla ei olnud tsensuur sõja algul nii range, sest lubas vaatamata tsensuurireeglitele trükki sellesama fakti 4 kaubalaeva jaapanlaste kätte vangi langemise kohta.

Vaatamata keelavatele reeglitele avaldati lehtedes päris mitmeid kirju, kus kirjutati nii vaenlase lahingutegevusest, kui kirjeldati ka Jaapani sõjameeste kavalust ja vaprust. Nii kirjutab sõdur Jüri Hein oma kirjas, et jaapanlastest ohvitserid räägivad hästi vene keelt ja seetõttu on nad ka oma vastast halvasti üllatanud ja ootamatult rünnanud: *Öösiti kui meie omad tikkude pääle lähevad, siis karjuvad jaapanlased kui hullud, et mis te omade kallale tükkite, nõnda et me pimedas aru ei saa, kas see on oma või võõras mees, ning püüavad sel ajal meid ise kahe tule vahele võtta ja meie selja taha minna. Nõnda on nad meie vägedele oma kavalusega alati palju kahju teinud* (Postimees 1905 nr 38 lk 2). Tunnistust vaenlase tugevuse ja vapruste kohta annavad ka järgnevad tsitaadid: *Imestamisväärt vahvus on jaapanlastel: kui sipelgad kordavad nad oma ettevõtet mitmel korral* (Postimees 1905 nr 117 lk 2) ja *Tervitan jaapanlaste rüütilikku vastutulekut, kes niisama lahked on nagu nemad vahvadki on, ja saadan Sinule nende kaudu kirja* (see tsitaat pärineb vangilangenud ohvitseri kirjast) (Postimees 1905 nr 24 lk 3). Vaenlase tunnustamine kumab läbi mitmetest kirjadest ja seda eriti sõja teisel aastal, mistõttu võib arvata, et võib olla ei jõudnud tsensuur sõja lõpupoole kõiki kirju läbi vaadata ja seetõttu sai võimalikuks ka vaenlast kiitvate arvamused avaldada lehtedes.

Tsensuurireeglite võimalikku rikkumist ilmnas kirjades lahingutegevuse kirjeldamisel teisigi. Mitmes kirjas kirjutatakse vägede komplekteerimisest, ettevalmistusest ja liikumisest, mis oli sõjatsensuuri poolt kehtestatud reeglite vastu. Näiteks avaldab päevaleht *Olevik* soldat Peeter Varese kirja, milles tuuakse kuupäevaliselt välja täpne vägede liikumise teekond Harbinist Mukdeni, mida reeglite kohaselt ei oleks tohtinud avaldada. Lisaks kirjeldab sõdur viletsat laagrielu, toidupuudust ja toob välja ka ühe sõjavägede juhataja nime: *Oleme harjunud hästi sagedamine sööma, kui sööki antakse. Kindral Kuropatkin käis 4.sep siin väge vaatamas ja ta palunud ohvitseridel sõjaväe eest hästi hoolt kanda, maksu mis maksab. Seniajani on näha, et seda soovi täita ei saa* (Olevik 1904 nr 40 lk 7). Siinkohal peab muidugi märkima, et kindral Kuropatkini, kui tuntud väejuhi nimi, ei olnud kellelegi saladus. Ka ühest ajalehes *Postimees* avaldatud ohvitseri kirjast leiame vägede liikumist kirjeldava lõigu, mida võib tõlgendada kui

tsensuurireeglite mitmekordset rikkumist: *Meie sammume mööda sõjateed üles Draakoni mägede otsa, sest 25. Ida-Siberi küttide-rügemendi lahingu-jaoskond on 2. Draakoni mäe harjal, mis Port-Arturi kindlust idapoolt küljelt ümber piirab, mererannast kuni Mandariini teeni* (Postimees 1904 nr 55 lk 1-2). Siin on välja toodud nii väeosa nimetus kui ka täpne liikumise teekond ja asukoht. See näide on aga pigem erandlik, sest üldiselt ohvitseride (ja arstide) kirjad sellist informatsiooni ei edastanud.

Mitmed kirjad sisaldavad kirjeldusi sõjatehnika kohta. Enamjaolt on kirjeldused üldised ja ei sisalda sellist infot, mis tsensuurireeglite vastu võiks olla. Näiteks mainitakse, millist tüüpi relvad on lahingutes kasutusel – kuulipildujad, püssid, miinid, suurtükid jne. Paaris kirjas tuleb siiski esile üksikasjalikum kirjeldust, mida tsensuurireeglite kohaselt ei oleks tohtinud lehtedes avaldada. *Miinilaevad on väikesed, pikad, kitsad ja madalad laevad, 40-50 meest igaihel peal. Igaühel on ka paar suurtükki, aga 4 ja rohkem miinid./.../ Miinilaevad on kiire jooksupuuga, 40-50 versta tunnis* (Teataja 1904 nr 57 lk 2-3). Samas kirjas on küllaltki üksikasjalikult räägitud miinide ehitusest ja töö põhimõttest. Põhjalik on nimetatud kirjas ka lahingutegevuse ja selle tagajärgede kirjeldus: *Umbes kella 12 ajal äratas suurtükimürin meid unest üles. 4 Jaapani miinilaeva olivad salaja ja ülepea ootamata meie laevastiku sekka tulnud ja umbes kuus miini välja lasknud* (Teataja 1904 nr 57 lk 2-3), millele järgneb küllaltki üksikasjalik kokkuvõte, millised laevad ja mil määral viga said. Ajalehes *Postimees* 1905. aastal avaldatud sõdurikiri toob välja lausa arvuliselt, kui palju sõjatehnikat ühes lahingus osales: *3 versta pääl 142 tükki* (Postimees 1905 nr 86 lk 1-2). Nimetatud kirjas puudub küll kirja saatja asukoht, mis ei anna aimu, millisest lahingust on jutt, kuid vastavalt kehtestatud tsensuurireeglitele ei oleks see info pidanud lehte ja selle lugejateni jõudma.

Pea kõikides kirjades on välja toodud selle kirjutamise asukoht. Enamasti ei ole asukohal kirjade sisu kontekstis suurt tähtsust, sest selle nimetamine ei anna aimu sõjategevuse tegelikust paigast. Mõnel juhul on kirjas välja toodud küll umbkaudsed vahemaad näiteks tagala või kirjasaatja asukoha ja rinde suhtes, kuid kindlat arusaama väeosade paiknemise, liikumise ja ümberpaigutuste kohta neist enamasti välja ei tule. Mõned erandid siiski on. Näiteks avaldab 1905. aasta *Teataja* sõdurikirja, kus kirjeldatakse 96. pataljoni liikumist Staraja-Russast Harbini: *Igasse prahivagunisse, mis sõjaväe vedamiseks oli määratud, mahutati 34-40 meest. Novgorodist siia jõudnud tagavaraväeliste rong ühines üheks sõjaväe rongiks, nõnda et terve rongi pikkus 35 vagunit oli. Novgorodi mehed saadeti Harbinisse haigemaja asutustesse, kandsid punase risti märke* (Teataja 1905 nr 23 lk 3). Antud juhul ei ole siit võimalik järeldada kui palju sõdureid liikus Staraja-Russast ja kui palju Novgorodist Harbini, küll aga on kirjas nimetatud sõdurite ja neid vedavate rongide arv ning teekond. See info annab jällegi põhjust oletada kirja mittevastavust

tsensuurireeglitele, kuna välja on toodud nii väeosa nimetus kui ka liikumise teekond, mis siis, et see puudutas vaid tagalat ja mitte otseselt sõjapiirkonda.

Toidu- ja varustuse teemad on enamuse uuritud kirjade sisu üheks kindlaks osaks ja sellest kirjutatakse palju. Enamasti kirjutavad sellest sõdurid, kuid vähesel määral ka ohvitserid ja arstid. Tagalast saadetud kirjades on toidu ja riietuse üle nurinat vähem, sest sõdurid ei olnud veel rindele saadetud, varustust (sineleid, saapaid, kindaid, mütse) jagus, toitu jätkus piisavalt ja üldjoones on sõdurid selle ka küllaldaseks ja maitsvaks hinnanud. Rohkem kiidetakse ka üldist head hoolitsust sõdurite eest, millest võib oletada, et seesugune jutt tsensuuri poolt ajalehtedes avaldamiseks kõlbulikuks tunnistati. *Oma elu üle ei või ma suurt kaevata. Süüa saame kaunis rahulolevalt, vahel sekka- kroonu pühadel- saame ka viina* (Teataja 1905 nr 12 lk 3). Mida lähemal oldi aga rindele, seda halvemaks muutusid ka tingimused. Kurdeti toidu puuduse ja viletsa maitse üle, mis mõningal juhul tekitas ka terviseprobleeme. *Kõhuhaigus vaevab. Selle haiguse põevad kõik läbi. Olen vahel terve, nüüd jälle seesamane lugu. Jõud on puha otsas. Ennem oli kuulda, et sõja ajal kõik kahekordne, aga ei! Supp on hõre, leib pisuke, kõrvalt osta midagi ei saa. /.../ Oleme ööd kui päevad, sinel seljas, saapad jalas, püss kõrval* (Postimees 1905 nr 36 lk 2). Kehvad olud, napp toit ja riietuse viletsus tuleb välja nii mitmestki kirjast ning seda eriti sõja teises pooles. Näiteks päevaleht *Olevik* avaldas 1905. a sõdurikirja, milles kirjutatakse kui palju riidekraami taganemise käigus (sinelid, mütsid saapad jne) lahinguväljale maha jäi. Kirja autor mainib, et soldatid pidid end hiinlastest mahajäänud riietega katma, mis annab taas tunnistust sellest, et olukord rindel oli kehv: *Väljanägemise järele oli meid nüüd raske haritud riigi sõjaväeks pidada* (*Olevik* 1905 nr 23). Valitsevatest nigelatest tingimustest annab tunnistust ka järgnev lõik sõjamehe kirjast: *Külmanuid oli meil väga palju, sellepärast et kõik väikeste riietega välja läksime; see oli hommiku kella 5 ajal, 25 kuni 30 kraadi külma; pääle 100 mehe jäi rinnast välja, kes külmanud olivad* (Postimees 1905 nr 86 lk 1-2). See lause lubab selgelt oletada Vene vägede nõrkust vaenlase rünnakutele vastu panemisel, mida vastavalt tsensuurireeglitele ei oleks pidanud trükki lubama.

Mitmetel juhtudel kirjutasid sõdurid ka haavatutest ja langenutest, tuues välja umbkaudseid arve nii haavatute kui ka langenute kohta. Näiteks avaldab päevaleht *Olevik* laatsaretis teeniva soldati kirja, milles tuuakse välja haavatute arv: *Et meil palju teha oli võib juba sellest näha, et üle kõige kokku 20-tuhat haavatut nende päevade jooksul põhjapoolle on saadetud* (*Olevik* 1904 nr 40 lk 10-11). Langenute nimesid ei nimetatud üheski uuritavas kirjas, millest järeldub, et tsensuuriregleid teatud osas jälgiti. Seevastu uuritud ohvitseride ja arstide kirjades ei leidunud teateid haavatute ja langenute kohta üldse.

Sõjas valitsevaid meeleolusid kirjeldati pea igas kirjas. Kui peatüki alguses on mainitud, et sõja esimeses pooles olid meeleolud pigem positiivsed ja võitluslikud (võib olla oli siin ka tsensuuri käsi mängus): *Olen juba jaapanlaste kuulide hulgumisega harjunud. Nad ei hirmuta enam nõnda kui enne. Kui meid neli-viis eestlast koos on, heidame naljagi, kui jaapanlaste kuulid üle meie peade lendavad* (Teataja 1905 nr 12 lk 3), siis otse rindel viibinud sõdurid väljendavad oma kirjades ka teistsugust suhtumist: *Minu silm küll ei nuta, aga minu süda sees nutab verepisaraid* (Olevik 1904 nr 50 lk 6-7) või *Ka vaimu poolest oli sõjavägi rusetud: mõned leinasivad oma langenud sõpru, teised olivad oma silmadega näinud, kuidas nende kaasvõitlejaid, kellest kõige paremat lootat võis, oma süü pärast vaenlase kätte vangi olivad langenud* (Postimees 1905 nr 160 lk 2). Rusuv ja negatiivne hoiak kumas kirjadest läbi eriti sõja lõpupoole 1905. aastal. Nii avaldab *Postimees* järgmised read soldati kirjast: *Kes võitluserinnas ei ole, see ei teagi, kuidas sõjaväljal elatakse. /.../ Aga ole sa eesrinnas 24 tundi vahi pääl lagedal nurmel, kus 30 kraadi külma on! peab pikali maas olema, kui pää üles tõstad, siis on kuul lopsti pääs. Kirjuta siis säält ka veel, et soldati meeleolu on tore!* (Postimees 1905 nr 86 lk 1-2). Kurvad meeleolud ja veendumus sõja mõttetusest tuleb välja ka järgmistest ridadest: *Venemaa tahab uue väe Mandžuuriasse saata ja 1906. a kevade uue jõuga pääle hakata. Aga lootust ei tohi jätta, et ehk ometigi viimaks hakkavad aru saama, et see verevalmine ilmaaegu on. Annaks seda Jumal!* (Postimees 1905 nr 117 lk 2). Siin võib oletada, et mida sõja lõpupoole, seda kehvemini tegi tsensuur oma tööd ja ajalehtedes avaldati ka sõdurite tõelisi meeleolusid sõja mõttetuse kohta. Huvitav on siinjuures asjaolu, et kui sõdurid väljendasid oma meeleolusid emotsionaalsemalt ja otsekohesemalt, siis ohvitserid olid nende kirjeldamisel palju vaoshoitumad: *Kõikidel on selge, et kui ka meil suur vägi vaenlase ees seisab, võitjaks meid ometi nimetada ei saa* (Postimees 1905 nr 219 lk 2). Ent ka nemad tajusid sõja koleduse meeleolusid: *Mida kaugemale meie aga edasi jõuame, seda rohkem paistab kahe sõna kole tõsidus silma – need on sõda ja Siber, seda rohkem näeme kahte mõistet kaduvat – need on õigus ja ausus; seda rohkem võtavad kaks teist mõistet võimust – vägivald ja ülekohus* (Postimees 1905 nr 225 lk 2). See võib taaskord anda tunnistust ohvitseride enesetsensuurist, sest nad teadsid millest ja kuidas kirjutada, et mitte tsensuurireegleid rikkuda (ja ehk ka soovist vältida ebameeldivusi võimudega). Loomulikult võis ohvitseride vaoshoitus ja kidakeelsus kirjades olla tingitud ka auastmest tulenevast vastutusest.

3.2 Lahinguvälja ümbritsevate kohalike olude kirjeldused

Selle teemagrupi alla on koondatud kirjades sisalduv info valdkondade kohta, mis puudutavad kirjeldusi loodusest, maastikest, inimestest ja ilmast ning sõdurite sõjategevusest vaba aja kohta.

Nende valdkondade käsitus ajalehtedes on üldisem, kuna võib oletada, et seal oli tsenseerimist väärivat materjali vähem. Nii kirjeldatakse paljudes vaadeldud kirjades kohalikku loodust ja olustikku: *Linn ei paku midagi vaatamisväärilist, -on, nagu kõik Hiina külad ja linnad, mullast tehtud ja tal on mullast vallid ümber ja katused gaoljani vartega kaetud./.../ Uulitsad on kõik, nagu meie pool küllatänavad. kui vähe tuult on, siis tolmab, aga kui vihma sajab, siis on niisugune muda, et ära võiks uppuda* (Teataja 1905 nr 51 lk 3). Looduse ja kohaliku elu-olu kirjeldusi kohtab enamuses kirjades. Ka ilmaoludest kirjutatakse palju: *Ilmad on siin väga kenad ja päikesepaistelised, ainult ööd on veel vilud. Lund ei ole siin rohkem olnud, kui novembrikuul seisis maapind arvata 2 päeva valge. Teed on kõige paremas korras ja tolmavad* (Teataja 1905 nr 23 lk 3).

Mõningatel juhtudel kirjutavad sõdurid ka kohalikest elanikest (hiinlastest ja venelastest) ning nende elust-olust. Mitmetes kirjades tuuakse välja postiteenistuse töö kirjade/pakkide saamise ja saatmise kohta. Näiteks kurdab soldat selle üle, et pakid kodustelt ei jõua kohale: *Ma küsisin ülemate käest, nad ütlesivad, et peab kätte saama, aga on teisi, kellele on saadetud ja kes mitte pole kätte saanud* (Teataja 1905 nr 12 lk 3). Samuti selgub kirjadest, et rindel viibijad said lisaks venekeelsetele väljaannetele ka eestikeelseid ajalehti lugeda (ja seda lausa tasuta), hoolimata sellest, et lehed sihtpunkti suure viivitusega jõudsid: *Mõned lehetoimetajad saadavad ka priilehed, mis muidugi tänuväärt asi on, sest nagu igaiüks võib mõista, on elu siin igav; kui ajalehti ei saaks lugeda, oleks seda igavam* (Teataja 1905 nr 13 lk 3). See tsitaat kirjast lubab taas oletada, et kodustele saadetud kirjad olid tsensori poolt läbi vaadatud, sest sõjas osalemist püütakse näidata kui igavat tegevust. Võimalik on muidugi ka see, et koduseid taheti muretsemisest säästa ja seetõttu kirjutatigi tavalistest, lihtsatest asjadest.

Paljudes kirjades räägitakse lähemalt tagalaelust, paraadidel ja sõjajarjutustes osalemisest ning sõdurite vaba aja veetmisest. Kirjutatakse nii ühislaulmistest, kõrtsis käimistest kui ka raha kulutamisest: *Kurb ja väga kahetsemiseväärt on see nähtus, kui paljud meie eestlastest siin oma vaevaga teenitud kopikaid viina ja õlle peale ära kulutavad./.../ Küsid aga niisuguselt, miks ta niiviisi on teinud, siis on lühike vastus, et siin veel saab rahaga midagi ära teha; kui juba sõjaväljale jõuame, seal ei ole rahaga ka enam midagi võimalik peale hakata* (Teataja 1905 nr 13 lk 3). Huvitav on siinjuures see, et tsensuur selliseid kirju ei kärpinud – näitavad need ju mõningal määral väeosades valitsevat korralagedust. Üldiselt ilmneb siiski kirjadest, et vaatamata rohkele alkoholi tarbimisele, olid Eesti sõdurid viisakad ja pidasid end igas olukorras hästi üleval: *Soldatid olivad oma kurbade tundmuste mahasurumiseks kaunis nokastanud, aga siiski pidasivad nad endid viisakalt üleval. Mitmed Eesti tagavaraväelised läksivad, kui nad oma kraamid vagunitesse*

olivad mahutanud, salkades mööda platvormi ja ümber vaksali ja laulsivad isamaa-laulusid, mida Vene rahvas, kes murruna sõjaväljale minejaid saatma oli tulnud, huvitusega pealt kuulas (Teataja 1905 nr 23 lk 3). Kokkuvõtvalt võib öelda, et selliseid kirjeldusi on üsna palju, need on väga üldist ja ülevaatlikku laadi ning ei anna olulist informatsiooni, mida võiks seostada tsensuurireeglitega.

4 JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Järgnev peatükk on jaotatud kaheks osaks – järeldused uuringu tulemuste kohta ning kasutatud meetodi kriitika koos soovistega edasiseks uurimistööks.

4.1 Uuringu tulemuste järeldused

Uuritud kirjades nähtub, et Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905 eesti ajakirjanduses avaldatud sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjades kirjutati peamiselt tagalaelust, lahingutegevusest ja relvastusest. Enamikes kirjades oli tähelepanu pööratud ilma, toidu ja varustuse sh riietuse kirjeldamisele. Kirjutati ka vägede liikumisest, haavatutest-hukkunutest (valimis olnud kirjades ei nimetatud ühegi haavatu-hukkunu nime) ja kirjutamise hetkel valitsevatest sõdurite, ohvitseride ja arstide meeleoludest. Mitmetes kirjades kiideti vaenlase lahingutegevust ja vaprust. Suur osa uuritud kirjade sisust oli uurija hinnangul küllaltki üldine ja pealiskaudne, mis ei andnud informatsiooni tsensuurireeglitega keelatud teemade kohta ning mis näitab reeglite (nii üleüldiselt kehtinud tsensuurireeglite kui ka sõjaolukorras kehtestatud tsensuurireeglite) rakendumist. Eriti ilmneb see uuritud ohvitseride ja arstide kirjades. Mitmel juhul oli kirjades ka olulisi vasturääkivusi, nii ajalise tegevuse kui ka sündmuste kohta, millest võib järelda, et kirja osad olid enne trükki saatmist tsensuri poolt toimetatud. Lisaks kinnitab tsensuuri rakendumist kirjadele ka mõningal juhul rõhutatud positiivsete meeleolude kirjeldamine, sest vastavalt reeglitele oli oluline hoida nii sõjaväe kui ka rahva positiivset meelestatust. Selle põhjuseks võib olla ka kirjasaatjate enesetsensuur, kus kirjutatigi nõuetekohaselt. Kohati tundus kirjade lugemisel, et tegemist ei olegi sõjaga, vaid ilukirjanduslikku laadi jutukestega, kuna kirjeldatu oli liiga positiivne. Mitmetest kirjades nähtub, et kirjad olid kas kunstlikult kokku pandud või oli neid kärbitud, sest puudus sisuline loogilisus ja järjepidevus (seda kinnitab ka eelnevalt kirjeldatud väljajätete olemasolu kirjades). Uurimise käigus võis teha ka järeldusi, et sõja alguspoolel rakendusid tsensuurireeglid rangemalt, kuna tsensuurireeglitega keelatud teemasid kajastati ajakirjanduses avaldatud kirjades vähem. Seevastu sõja teises pooles ilmnis kirjades rohkem reeglite mitterakendumist, sest neis räägiti teemadest (nt sõjatehnika, vägede liikumine jms), mis olid reeglitega keelatud.

Nagu uurimisküsimuste püstitamisel on mainitud, lubas esialgne kirjade uurimine oletada, et Vene-Jaapani sõja ajal 1904-1905 kehtivad tsensuurireeglid rakendusid eesti ajakirjanduses avaldatud sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjadele puudulikult. Osaliselt kinnitas antud oletust ka fakt, et Tartus töötas vene rahvusest tsensuur Babanov, kes eesti keelt ei osanud, teisalt võis arvata, et sõja edenedes ja hilisemal Vene vägede lüüasaamisel valitses rindel mõningane segadus, mistõttu tsensuur ei teinud oma tööd vastavalt kehtestatud reeglitele. Enamasti võib kirjade sisu analüüsist järeldada, et tsensuur tegi oma tööd hoolsalt ja lubamatu sisuga teemad olid kirjadest eemaldatud või neid lihtsalt ei avaldatud. Siiski leidis uurimistöös kinnitust ka oletus, et sõjast saadetud kirjadele rakendusid tsensuurireeglid puudulikult ja kirjades sisaldus vaatamata tsensuurile ka sellist informatsiooni, mida ajalehtedes ei oleks tohtinud avaldada.

Rindelt saadetud kirjade analüüsist võib järeldada, et kuigi on aru saada, et avaldatud kirjad olid tsensuri poolt üle vaadatud, siis tsensuurireeglid kõikide kirjade sisule täiel määral ei rakendunud. Kirjades oli välja toodud nii detailseid lahingutegevuse kui ka relvastuse kirjeldusi, mida vastavalt reeglitele ei oleks tohtinud avaldada. Mõnel juhul oli reeglite vastaselt avaldatud vägede liikumist ja asukohta kirjeldavad sündmused, samuti kirjutati paaril juhul ka üsna üksikasjalikult relvastusest ja mereväe laevastikust (nimetati ka laevade nimesid, arvu ja mõõtmeid). Üsna paljudes kirjades oli kirjeldatud viletsat sööki ja kehva varustust (eelkõige riietust), lisaks ka toidutagavarade lõppemist, mis aga oli kindlalt reeglite vastu, kuna näitas vägede olukorda halvas valguses. Ka kirjeldused haavatute-hukkunute olukorra ja arvu kohta näitavad vene vägede nõrkust vaenlasele vastu panemisel ja reeglite kohaselt ei oleks pidanud seda trükki lubama. Ühel juhul oli välja toodud ka vägesid juhtiva isiku nimi, mida samuti tsensuurireeglite kohaselt ei oleks tohtinud avaldada. Lisaks avaldati mõningates kirjades liialt kiitvaid hinnanguid vaenlase lahingutegevuse ja vapruse kohta, mida võib samuti pidada tsensuurireeglite rikkumiseks.

Küllaltki palju ilmneb tsensuurireeglite rikkumist nendes kirjades, kus räägitakse kirja autorite meeleoludest ja seda eriti sõja teisel poolel. Negatiivsete meeleolude kajastamine oli vastuolus ka üleüldiste tsensuurireeglitega, sest rahva moraali ja meeleolu kahjustamine oli keelatud nii õigeusu kiriku kui ka riigivõimude poolt, rääkimata sõjatsensuurist, mis rõhutas topelt moraalihooldamise vajadust. Sõja lõpu aegsed kirjad sisaldasid kõik mingil määral kirjeldusi kaotustest, taganemistest, kadunud oli esialgne optimism ja võitlusvaim. See näitab alistumist, lootusetust ja sõja mõttetust. Huvitaval kombel ei ole sõja algupoole kirjades väga palju autorite tegelikke emotsioone (va mõned erandid, kus kirjeldatakse lühidalt koduigatsust), pigem on kuivad ja pealiskaudsed kirjeldused, mis on peamiselt vastavalt reeglitele kas kirjutatud või siis tsensuri poolt selliseks kohandatud. Eriti ilmneb see ohvitseride ja arstide kirjadest, mis on küllaltki lühikesed ja

lakoonilise sõnumiga. Võib-olla on see tingitud ka sellest, et toona ei olnud kombeks väljendada oma tundeid ja isiklike suhteid väljendavaid seisukohti, kuid oma osa võis siin olla ka tsensuuril. Samuti võis ajalehe toimetuse jätta meelega kirjadest välja kirja autori pöördumised oma pere ja lähedaste poole, sest see ei omanud lugeja seisukohast tähtsust ega kuulunud avaldamisele. Tegelikud meeleolud hakkavad kirjadest välja paistma 1905. aasta kevadel, mil Vene vägede kaotused on suured ja sõja mõttetuses üha enam veenduma hakatakse.

Vene-Jaapani sõja ajal kehtestatud tsensuurireeglite ja kirjades uuritud teemade omavahelisel võrdlemisel selgus, et kõige enam oli tsensuurireeglite eiramist punktide 4 (toitlustus ja sanitaarolukord), 2 (väeosade paiknemine ja ümberpaigutus, tagalaüksused ja varud) ja 6 (vägede komplekteerimine, ettevalmistus, liikumine ja mereväeüksuste tegevus) puhul. Eelkõige ilmneb see just sõdurite, kuid vähesel määral ka ohvitseride kirjadest. Uuritud arstide kirjad ei sisaldanud seevastu mingisugust informatsiooni, mis võinuks reeglite rikkumisele viidata.

Tsensuurireeglite punktide 1, 3, 5 ja 7 puhul ilmnes rikkumisi vähem kui eelnevalt loetletud reeglite puhul, kuid neid siiski esines. Üldse ei olnud reeglite eiramist punktide 8, 9 ja 10 puhul ehk kirjades ei leidunud mingisugust informatsiooni vaenlase armee kohta kogutud luureandmetest, sõjas langenute ja haavatute nimedest ning laevastiku liikumisest, selle tugevdamise meetmetest ning eskadrillide ja mereväeosade koosseisust.

4.2 Meetodi kriitika ja soovitus edasiseks uurimistööks

Lõputöös kasutatud meetodi, temaatilise analüüsi eeliseks võib pidada selle laialdasi kasutusvõimalusi vähe uuritud teemade ja valdkondade uurimisel. Nimetatud meetod on kvalitatiivsele sisuanalüüsile omaselt tundlik ja täpne ning võimaldab tähelepanu pöörata tekstis esinevatele unikaalsetele nähtustele (Kalmus jt, 2015). Teemaatiline analüüs on hea eelkõige siis, kui uuritava valdkonna kohta on vähe eelnevaid teadmisi ning soovitakse mõista ja tõlgendada uuritavat ainet.

Meetodi kriitikana võib esile tuua tõendusmaterjali valikulise kogumise, mis ei võimalda vastupidiselt mõningatele teistele uurimismeetoditele, teha kogutud andmetest konkreetsemaid üldistavaid ja arvandmelisi järeldusi. Ohuks on ka see, kui uurija omistab lugudele selliseid tähendusi, mis sealt algselt puuduvad. Seega tuleb uurijal endale töö käigus pidevalt aru anda, mida ja miks ta parajasti teeb. Oluline on sealjuures teadvustada ka enda isiklike arusaamade ja piiratud teadmiste mõju uurimistööle. Käesoleva lõputöö puhul võib see tähendada seda, et kuna kindlad tõendusmaterjalid, mida tsensuur kirjadest välja jättis, puuduvad, siis sai uurija kaardistada

vaid ajakirjanduses avaldatud tekste, kategoriseerides ja analüüsid neis sisalduvaid teemasid ning anda neile oma subjektiivse hinnangu. Ent ka see annab ettekujutuse, millised teemad ja missuguses kirjelduses ikkagi hoolimata tsensuureeglitest lugejani jõudsid.

Kahtlemata väärrib antud teema põhjalikumat edasiuurimist, sest praeguse valimi puhul on keeruline üldistavaid järeldusi teha. Lisaks on tsensuur väga huvitav ja samas ka tundlik uurimisteema, mida võib vastavalt uurija intuitsioonile, arusaamadele ning isiklikele kogemustele erinevalt tõlgendada. Tsensuuri uurimine annab huvitavat informatsiooni tollaegsete ajakirjanduses valitsenud olude kohta ja aitab mõista, kuidas riigivõim sekkus infotarbimisse, piirates kirjade sisu kättesaadavust nende kärpimise ja/või muutmisega.

Tsensuuri edasise uurimise käigus Vene-Jaapani sõja kontekstis tuleks valimisse kaasata ka näiteks teistes väljaannetes avaldatud sõdurite, ohvitseride, arstide (ja/või teiste meditsiinitöötajate ning rindekorrespondentide) rindelt saadetud kirju. Lisaks võiks kasutada arhiivides olevaid allikaid (seda muidugi juhul, kui neid on võimalik leida), näiteks proovida otsida sõdurite saadetud originaalkirju sellest ajaperioodist ning seejärel võrrelda originaale lehtedes avaldatud kirjadega.

KOKKUVÕTE

Käesoleva lõputöö eesmärgiks oli uurida, millest kirjutasid 1904-1905 aastatel Vene-Jaapani sõjas osalenud eestlastest sõdurid, ohvitserid ja arstid kodumaale saadetud ja siinsetes ajalehtedes avaldatud kirjades ning kuidas oli nende kirjade sisu vastavuses teadaolevate tsensuurireeglitega.

Töös kasutati analüüsi alusena Vene-Jaapani sõja ajal kehtestatud tsensuurireegleid (Airapetov, 2004: 343) ja valimit 1904-1905 eestikeelsetes suuremates ajalehtedes (*Olevik*, *Teataja* ja *Postimees*) avaldatud sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjadest. Kuna kirjade originaalid ei olnud uurimistöösse kaasatud (originaalide kaasamine on üldse nõ küsitav, sest need ei pruugi olla arhiivist leitavad, samuti oleks nende sealt otsima minek väljunud lõputöö piiridest), siis ei olnud võimalik ka näidata ja võrrelda konkreetseid kirju enne ja pärast ajalehtedes avaldamist, mistõttu on tsensuurireeglite rakendamise järeldused tõlgenduslikud ja tuginevad uurija subjektiivsele hinnangule.

Lõputöös kasutati meetodina temaatilist sisuanalüüsi, mille eesmärgiks oli esiteks uurida ja kujundada ülevaade teemadest, millest sõjas viibinud sõdurid, ohvitserid ja arstid kirjutasid ning teiseks proovida leida andmetes peidetud tähendused ja arusaamad. Uurimistöö koosnes kahest etapist. Esimene etapp võimaldas põhjalikult tutvuda toonastes lehtedes avaldatud kirjade sisuga ja koostada hilisemate järelduste tegemise tarbeks kokkuvõtlike kirjeldustega ja tsitaatidega täiendatud memod. Seejärel jaotati kirjade sisu teemade järgi kategooriatesse, mis võimaldas edasisel analüüsimisel välja tuua ja selgitada, milliste kirjades sisalduvate teemade puhul tsensuurireeglid rakendusid ja milliste puhul mitte. Uurimise teine etapp lubas võrrelda sõdurikirju tsensuurireeglitega ning tõlgendada nende sisu, tuues välja ka selle, mis oli ehk ridade vahele peidetud. Kokkuvõtlikult on uurimistöö tulemuste alajaotuses püütud anda tervikpilt kirjades sisalduvatest teemadest ja seal väljendunud tsensuurireeglite võimalikust rakendumisest.

Tulemuste peatükk sisaldab kokkuvõtet teemadest, mis tulid välja analüüsitud kirjade sisust ja need on tinglikult jagatud kahte kategooriasse. Esimese kategooria alla koondus kõik otsese sõjategevusega seonduv: lahingute kirjeldused, teated vägede asukoha ja liikumise kohta, kirjeldused varustuse (sh relvastuse, riietuse, toidu), haavatute-hukkunute, rindel valitsevate meeolude ja vaenlase sõjategevuse kohta. Need teemad on seotud otsese sõjategevusega, millest

sõjatsensuur vastavalt tsensuurireeglitele võis huvitada ja mis leidsid lõputöö tulemuste osas ka lähemat käsitlemist. Teise grupi teemadeks olid lahingupaiku ümbritsevate kohalike olude käsitlused ehk kirjeldused looduse, maastike, inimeste ja ilma ning sõdurite sõjategevusest vaba aja kohta. Nende kohta on ülevaade üldisem, kuna võis oletada, et seal oli tsenseerimist pälvivat materjali vähem.

Vene-Jaapani sõja ajal rindelt saadetud sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade analüüsist võib järeldada, et kuigi ajalehtedes avaldatud kirjad olid tsensuri poolt üle vaadatud, siis tsensuurireglid kõikide kirjade sisule täiel määral ei rakendunud. Kirjades oli välja toodud nii detailseid lahingutegevuse kui ka relvastuse kirjeldusi, vägede liikumist ja asukohta kirjeldavaid sündmusi. Samuti oli kirjeldatud viletsat sööki, kehva varustust, haavatute-hukkunute olukorda ning sõjas osalenute negatiivseid meeleolusid. Üsna palju oli ka kiidetud vaenlase vaprust ja sitkust lahingutegevuses. Eelnimetatud kirjelduste ajakirjanduses avaldamine oli aga kindlalt tolleaegsete tsensuurireeglite vastu, sest näitas vägede olukorda halvas valguses ja õõnestas nii sõdurite kui ka rahva moraali.

SUMMARY

Censorship of the Estonian press during the Russian-Japanese war (1904-1905) based on the letters of soldiers, officers and doctors

The aim of the present thesis was to investigate what the Estonian soldiers, officers and doctors wrote about in the letters they sent home and which were published by the local press during the Russian-Japanese war 1904-1905 and how the content of these letters was in compliance with the known censorship regulations.

Censorship rules established during the Russian-Japanese war (Airapetov, 2004: 343) were used as the basis of analysis for the thesis as well as a selection of the soldiers, officers and doctors' letters published in the larger Estonian newspapers (*Olevik, Teataja ja Postimees*) in 1904-1905. Since the original letters were not included in the analysis (the usage of original letters was questionable since these might not have been found in the archive, also the search for these letters would have gone beyond the limits of this thesis), then it was not possible to display and compare specific letters before and after being published in the newspapers, hence the conclusions are interpretative and based on the subjective assessment of the researcher.

Thematic content analysis method was used for the present thesis, the object of which was to firstly investigate and establish an overview of the subjects of which the soldiers, officers and doctors wrote about during the war and secondly to find the hidden meanings and notions within the information. The study consisted of two phases. The first phase enabled a thorough examination of the contents of the letters published in the newspapers at the time and a compilation of memos complemented with summary descriptions and quotes to make subsequent conclusions. After that the content of the letters was divided into categories which enabled to bring out and explain through further analysis which topics in the letters were applied to the censorship regulations and which not. The second phase of the study allowed a comparison of the letters of the soldiers to the censorship rules and to interpret the content by also bringing out the hidden meanings. In sum the present thesis' results tried to give an overall picture of the topics and censorship regulations expressed therein and how they became evident in the letters.

The results chapter contains a summary of the topics derived from the content of the analysed letters and these have been conditionally divided to two categories. Everything connected to actual warfare was concentrated under the first category: battle descriptions, messages about the positions and movement of the forces, equipment descriptions (incl. armament, clothing, food), information about the wounded-deceased, about the prevailing moods and enemy military actions at the front. These topics are related to actual warfare of which the war censorship might have been interested in according to censorship regulations and which were further investigated in the results portion of the current thesis. The second category topics were compiled of interpretations of the local conditions surrounding the battlegrounds which is the description of nature, landscape, people and weather as well as the soldiers' activities during their spare time. The overview on these themes is more general since it could be assumed that there was less material which should have been censored.

Based on the analysis of the letters sent from the front by the soldiers, officers and doctors during the Russian-Japanese war it was possible to conclude that, although the letters published in the newspapers were controlled by the censor, the censorship regulations were not applied fully to the content of all the letters. The letters contained detailed descriptions of the combat activities and armament, as well as the events of movement and locations of the forces. These also described the poor food and equipment, the situation of the wounded-deceased and the negative moods of the war participants. Quite a lot of praise has been given to the courage and tenacity of the enemy in combat. Publishing the abovementioned descriptions in the press was certainly against the censorship regulations at the time because it displayed the forces in negative light and could have undermined the morale of both the soldiers as well as the people.

KASUTATUD KIRJANDUS JA PERIOODIKA

Kirjandus

Айрапетов, О. Р. (2004). Пресса и военная цензура в русско-японскую войну. *Русско-Японская война 1904-1905 взгляд через столетие* (lk 341-354). Москва: Три Квadrата.

Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Laar, M., Laur, M., Leppik, L., Must, A., Tannberg, T. (2010). *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa.

Aru, K. (2002). Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940. E. Annus (toim), *Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940. I*, (lk 20-51). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Flick, U. (2011). *An Introduction to Qualitative Research*. Los Angeles ja London: Sage.

Hirv, M. (2018). *Tsensuur Eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905)*. Seminaritöö. Tartu Ülikool, Infokorralduse õppekava.

Issakov, S. (1971). Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel. *Läbi kahe sajandi* (lk 108–140). Tallinn: Eesti Raamat.

Jansen, E. (2007). *Eestlane muutuv asjas*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Jansen, E. (2000). Tsaaristlik tsensuur ja eesti ajakirjandus venestamisajal (1880.-1890.aastad). *Tuna*, 2, 42–60.

Jansen, E. (2004). *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa.

Jürgenstein, A. (2011). *Minu mälestused I-II*. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.

Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Kasutatud 03.04.2018 <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>

Karjahärm, T. (1998). *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Karjahärm, T. (2012). *Vene impeerium ja rahvuslus. Moderniseerimise strateegiad*. Tallinn: Argo.

- Kröönström, M. (2000). Tsaariarmees teeninud eesti soost kaadriohvitseride sotsiaalsest päritolust. *Ajalooline Ajakiri*, 3, 43-50.
- Kõpp, J. (1991). *Mälestuste radadel II*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp OÜ.
- Lauk, E. (2000). Eesti ajakirjanduse arenguhooni XX sajandi algusest 1930. aastate lõpuni. E. Lauk (koost), *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940* (lk 9–42). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauk, E. (1989). Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlusest 1905. a. *Fakt, sõna, pilt*. XII (lk 58–75). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Lõhmus, M. (1999). *Toimetamine: kas looming või tsensuur*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Maimik, P. (1994). Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all. P. Maimik (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost IX* (lk 85-119). Tartu: Tartu Ülikool.
- Paatsi, V., Metste, K. (2016). *Kas keelata või lubada? Tsensuur Rootsi ajast Eesti taasiseseisvumiseni*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Paatsi, V. (2014). Kui Liivimaa ajakirjandust tsenseeriti Riias. *Keel ja Kirjandus*, 4, 284-290.
- Paatsi, V. (2015). Miks eestikeelsete trükiste tsensuur kolis 1869. aastal Riiga? *Keel ja Kirjandus*, 7, 497-499.
- Paatsi, V. (2016). *Rännates Gutengbergi galaktikas*. Tartu: Ilmamaa.
- Peegel, J., Aru, K., Issakov, S., Jansen, E. ja Lauk, E. (1994). *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Selts.
- Рейфман, П. С. (2015). Цензура в дореволюционной России. Г. Г. Суперфина (toim), *Цензура в дореволюционной, советской и постсоветской России. Курс лекций : в двух томах. Том 1*, (lk 16-24). Москва: Пробел-2000.
- Reimo, T. (2016). Kas kõlbab lugeda või ei kõlba? Tsensuur ja trükisõna XVIII sajandi lõpukümnendil. V. Paatsi, K. Metste (toim), *Kas keelata või lubada? Tsensuur Rootsi ajast Eesti taasiseseisvumiseni* (lk 15-20). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Salupere, M. (1998). Pudemeid tsensuurikorraldusest Vene tsaaririigi päevil. *Tõed ja tõdemused* (lk 365-374). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tamm, J. (1933). Dr. Eugen Jannsen'i vabastamine tsensuriametist. *Eesti Kirjandus*, 2, 76-79.

Virkus, S. (2016). *Intervjuu, vaatlus ja sisuanalüüs*. Kasutatud 05.04.2018 http://www.tlu.ee/~sirvir/Intervjuu_vaatlus_ja_sisuanals/kvalitatiivne_sisuanals.html

Õun, M. (1995). *Lahingud kaugetel meredel 1. Vene-Jaapani sõda ja I maailmasõda*. Tallinn: Olion.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Kasutatud 05.04.2018 http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf

Ajakirjandus, perioodilised väljaanded

Olevik (1904-1905)

Hahn, H. (1904). Sõda. Üks kodumaalane Liaojani võitlusi pealt vaatamas. *Olevik* 40, 948-949.

Kirjad. Teel sõjawäljale (1904). *Olevik* 22, 513-513.

Orikas, J. (1904). Sõda. Kiri sõjawäljalt. *Olevik* 50, 948-949.

Vares, P. (1905). Kiri. *Olevik* 23, 360.

Vares, P. (1905). Kiri. *Olevik* 25, 391.

Vares, P. (1905). Kirjad. *Olevik* 39, 615.

Vares, P. (1904). Tagawarawaelise kiri. *Olevik* 40, 943-942.

Postimees (1904-1905)

Hein, J. (1905). Sõjamehe kiri Kauge-Ida võitluse väljalt. *Postimees* 38, 2.

Karlson, E. (1905). Kiri sõjawäljalt. *Postimees* 117, 2.

Lossmann, A. (1905). Kiri sõjawäljalt. *Postimees* 37, 2.

Paldrock, A. (1905). Näpunäiteid teekonnaks sõjawäljale. *Postimees* 31, 2.

Rander, K. (1905). Soldati kiri. *Postimees* 103, 2.

Reimann. (1904). Kauge Ida teelt. *Postimees* 41, 3.

Soots, J. (1905). Elu sõjawäljal. *Postimees* 160, 2.

Soots, J. (1905). Kiri Mandshuriast. *Postimees* 219, 2.

Sokk, J. (1905). Soldati kirjast. *Postimees* 86, 1-2.

Tenter, R. (1905). Soldati kiri. *Postimees* 36, 2.

Villmann, E. (1904). Sõda. *Postimees* 55, 1-2

Villmann, E. (1905). Kohalikud sõnumid. Meie lehe sõnumisaatja leitnant Eduard Willmann on elus! *Postimees* 24, 3.

(1905). Tagawarawäe ohvitseri erakirjast loeme. *Postimees* 225, 2.

Teataja (1904-1905)

Aavakivi, R. (1904). Tallinna uudised. *Teataja* 96, 3.

Luuk, J. (1905). Tallinna uudised. Kirjad sõjawäljalt. *Teataja* 23, 3.

Lüdig, J. (1905). Tallinna uudised. Kiri sõjawäljalt. *Teataja* 61, 3.

Mihkelson, M. (1904). Politika-päewa ringvaade. Wene-Jaapani sõda. Kaks kirja Port-Arturist. *Teataja* 56, 3.

Nõmmik, J. (1905). Tallinna uudised. Tagawarawäelise kiri Staraja Russast. *Teataja* 13, 3.

Oder, R., Rosenfeldt, G. (1905). Tallinna uudised. Sõjateelt. *Teataja* 33, 1, 3.

Politika-päewa ringvaade. Wene-Jaapani sõda. Eesti soldati kiri Port-Arturi esimese lahingu üle (1904). *Teataja* 57, 2-3.

Politika-päewa ringvaade. Wene-Jaapani sõda. Eesti meresoldati kiri Wladiwostokist (1904). *Teataja* 78, 3.

Tallinna uudised. Kirjad sõjawäljalt (1905). *Teataja* 12, 3.

Tallinna uudised. Kiri sõjawäljalt (1905). *Teataja* 51, 3.

Tamman, J. (1905). Tallinna uudised. Kiri Staraja-Russast. *Teataja* 23, 3.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Merle Hirv,

(sünniaeg 30.12.1969)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

Tsensusur eesti ajakirjanduses Vene-Jaapani sõja ajal (1904-1905) eesti sõdurite, ohvitseride ja arstide kirjade näitel,

mille juhendaja on Ene Selart,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 29. mail 2018. aastal.